ÉDES ANYANYELVÜNK

IV. ÉVFOLYAM 3. SZÁM
1982. JÚLIUS—SZEPTEMBER
ÁRA: 9,50 FORINT

A Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet Kecskeméten

A tartalomból

Közéleti nyelvünk

Nosztalgia és ellenszenv

Mit ne csináljunk?

Szúpataktól a Zimréig

„Sulisajtó"

Se vége, se hossza?

Hát izé...

Politikus torreádor

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia anyanyelvi, helyesírási és magyar nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.
A szerkesztő bizottság elnöke:
Lőrincze Lajos
Szerkesztő bizottság:
Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona
Felelős szerkesztő:
Bencédy József
Szerkesztő:
Csatár Imre
A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.
Szerkesztőség:
Budapest,
Lenin krt. 9–11.
1906
Telefon: 429–350
Kiadja:
a Lapkiadó Vállalat
Felelős kiadó:
Siklósi Norbert igazgató
Megjelenik negyed-
évenként
Egy szám ára: 9,50 Ft.
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalokná és a Posta Központi Hírlapirodánál (postacím: Budapest, V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetési díj: félévre 19 Ft, egy évre 38 Ft. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra" Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalatnál, H–1389 Budapest, postafiók 149.
Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem 829014/09
Szolnoki Nyomda
Felelős vezető:
Gombkötő Béla igazgató
INDEX: 25 224
HU ISSN 0139–0457

Bajadérem? – Bajadérom!

Kálmán Imre egyik ma is népszerű operettjéről olvastam a kolozsvári *Utunk* egy régebbi számában egy kis eszmefuttatást „Szóval bajadér" címmel. Ebből idézek: „Megérkezett hát végre az Állami Magyar Operába a bajadér-primadonna... Egyaránt idézi a bolond békeidőket s a boldog húszas éveket...

Ó, bajadérom, kit a szívem imád,

Ó, bajadérom, megöl érted a vágy..."

E cikk megjelenése óta is többször hallhattuk a rádióban a híres bajadérdalt. Az imént idézett két sort, amely aztán a dalban még néhányszor visszatér, Sárdy János így énekelte:

Ó, *bajadérem,* kit a szívem imád,

Ó, *bajadérem,* megöl érted a vágy...

Joggal vetődik fel a kérdés: Melyik a helyes: a magas toldalékú bajadér*em,* vagy a mély toldalékú bajadér*om*?

A *bajadér* szót idegenből vettük át (jelentése: indiai táncosnő és énekesnő); toldalékolásakor ezt a tényt figyelembe kell vennünk. „Néhány *idegen eredetű vegyes hangrendű* szavunkhoz magas hangú és mély hangú toldalékok egyaránt kapcsolódhatnak... Az ingadozás ellenére mégis mutatkozik az illeszkedésben bizonyos szabályosság. ...Ha az utolsó szótagban *é* hangot találunk, rendszerint *mély* hangú toldalék kapcsolódik a szóhoz: anké*ton,* konkrét*ság*" (Rácz Endre–Takács Etel: Kis magyar nyelvtan. 1978, 37.).

Idősebb olvasóink tudnák megmondani, hogyan is énekelték a harmincas, negyvenes években a *bajadér* birtokos személyraggal ellátott alakját. El tudom képzelni, s ha állítják, akkor el is fogadom: *bajadérem* alakban. Lehet, hogy a szövegíró, Kulinyi Ernő is így vetette papírra. Sárdy János meg mint az idősebb generáció képviselője éppen jogosan énekelte *-em* toldalékolással e szót.

1954 óta azonban *bajadérom*nak illik toldalékolnunk. Így található „A magyar helyesírás szabályai" szótári részében, a Helyesírási tanácsadó szótárban, valamint A magyar nyelv értelmező szótára I. kötetében (1959[1]). 25 esztendő elegendő volt ahhoz, hogy fülünk és nyelvérzékünk ehhez a toldalékhoz szokjék hozzá. Tekintélyként mondhatja ki a végszót az 1980-ban megjelent Nyelvművelő kézikönyv:

bajadér – Toldalékai mély hangúak: bajadér*tól,* bajadér*nál* (L. még: magánhangzó-illeszkedés II. 4/b).

1980. november 10-én Kálmán-est volt a Petőfi adón, főként fiatalabb előadóink szereplésével. Öröm volt hallani Palcsó Sándort: nemcsak kulturált énektechnikája miatt, hanem azért is, mert a helyes változatban csendült föl előadásában a bajadérdal: *-om*-mal, a refrénekben is. Köszönet érte az énekművésznek, főként pedig a szövegkönyv gondozójának, aki a mai fül számára helyesre módosította a toldalékot.

Ízig-vérig magyar szerző Kálmán Imre, és valahogy kezdem a „bajadér" szót is magyarnak érezni, s ehhez képest toldalékolni. Mint pl.: *haladék-om, maradék-om, szakadék-om, takarék-om* stb., stb. – *bajadér-om.* És miért ne?!

Holczer József

Tartalom

Holczer József: Bajadérem? – Bajadérom! ..... B II
Németh Károly: Közéleti nyelvünk 1
Majoros Mihály: Nosztalgia és ellenszenv 2
Grétsy László: Mit ne csináljunk? 3
Rácz Endre: A nyelvtudós Arany 4
A. Molnár Ferenc: Az első magyar vers 5
Lőrincze Lajos: Szúpataktól a Zimréig 6
Pomogáts Béla: Illyés Gyula költői stílusa 6
Török Gábor: Gyöngyalak; vagy eredetiesítsük-e a verset? 7
Kovalovszky Miklós: A tájnyelv művészi hitele 7
Koltói Ádám: „Sulisajtó" 9
Farkas Márta: „Így beszélünk mi" 9
Pusztai István: Se vége, se hossza? 10
Deme László: Ecsetvonások Kodály arcképéhez 11
Korchmáros László: Hát izé 12
Sámbokréthy Péter: „Laikus füllel" 12
Nyelvi játékok 12
Bencze Lóránt: Az erény nem szégyen 14
Balabán Péter: Politikus torreádor 14
Pásztor Emil: A -nyi meg a -szerű 14
Mann Miklósné: A Mann-né logikájához 15
K. M.: Szemle 15
Molnár Z. M. Lengyel Zsolt: A gyermeknyelv 16
Figyelmező: ..... 10, B IV

A MAGYAR NYELV MÚZEUMA
SÁTORALJAÚJHELY SZTHALOM

Közéleti nyelvünk

Ha számba vesszük nyelvünk gyarapodását, gazdagodását, de a fejlődés kóros kinövéseit is, el kell gondolkodnunk, mi e változás mérlege, s mit kell tennünk a fejlődés elősegítése érdekében. Ebben anyanyelvünk féltő szeretete meg az a felelősség vezérel bennünket, amelyet pártunk XII. kongresszusa fogalmazott meg: „Az általános műveltség, a szaktudás színvonalának társadalmi méretű emelése szocialista fejlődésünk jelenlegi szakaszában elsőrendű fontosságú követelmény. Gazdasági előrehaladásunk igen nagy mértékben függ a termelésben dolgozók szakképzettségétől, felkészültségétől. A műveltség megalapozása, a tudásvágy felkeltése, anyanyelvünk ápolása, a kulturális értékek terjesztése, az önművelés ösztönzése nem az oktatás, a művelődés belügye, hanem elválaszthatatlan az egész társadalom fejlődésétől."

Hogy a fejlődés menetét helyesen tudjuk megítélni, körültekintően kell számba vennünk a tényeket. Van magas fokon kiművelt irodalmi nyelvünk; a tudományok élenjáró képviselői világos fogalmazásban taglalják fontos mondanivalójukat, s elsajátították az ismeretterjesztés nem könnyű műfaját is; a párt- és az állami szervek következetes törekvése révén, nyelvészek segítségével kialakult a közéleti nyelv és beszéd szabatos válfaja. Vegyük mindehhez hozzá, hogy hazánkban milliók vesznek részt társadalmi, gazdasági ügyeink tervezésében, vitelében, a közéletben. Pártunk Központi Bizottsága ennek előmozdítása érdekében szükségesnek tartja, hogy legfontosabb dokumentumait nyelvészek is lássák, közreműködjenek azok formába öntésében...

A sokféle terület és teendő közül a közélet nyelvének jobbítását kívánom kiemelni, mert tapasztalataink szerint még meglevő fogyatékosságaink zavarhatják, fékezhetik politikai törekvéseink érvényesülését is. Hivatali, mozgalmi nyelvünk mesterkélt szóalkotásaival, szófűzéseivel, mondatszerkesztésével, semmitmondó frázisaival fölülkerekedik a mindennapi beszéden, a köznyelven. Ezekbe az eltérésekbe, ebbe a mesterséges szétválasztásba nem szabad belenyugodnunk, hanem okaikat feltárva megszüntetésükön kell munkálkodnunk. Azt igényeljük a nyelvészektől, a kultúra munkásaitól, hogy lépjenek fel határozottan a torzulások ellen, ne hagyják szó nélkül a nyelvrontást, bárki kövesse is el.

A hivatal, a közélet nyelvét a magyar nyelvű hivatali írásbeliség kezdeteitől jellemezte a körmondatok, a hosszú, bonyolult szerkezetekkel megnehezített mondatok használata, a kuriális stílus. Ennek elrettentő példáitól megkímélem Önöket. Inkább a felszabadulás utáni közéletben megjelent változatáról, a sokat bírált és elemzett „színtelen, szagtalan bürokrata tolvajnyelv"-ről szólnék.

Bár nagymértékben visszaszorult mind a politikai, mind a hivatali nyelvből, még távolról sem tűnt el, különösen nem az alsó és középszintű hivatalok, társadalmi szervek életéből. Ha kézbe veszünk egy sokszorosított jelentést, stílszerűen: „anyagot", ha hallgatjuk a televízió, a rádió riportjait, efféle mondatokkal, szavakkal, kifejezésekkel találkozunk: *„Jog illeti meg a bizalmiakat a részvétel biztosítása mellett a kitűzött anyagi ösztönzőből való kizárás döntésénél"* (azaz: A bizalmiaknak joga, hogy részt vegyenek a kitűzött jutalmak megvonásában). A *„csatorna ellátottságba bevont lakások"* helyett érthetőbb lenne: csatornázott lakások. A *nyílászáró-szerkezet* pedig becsületes magyar nevén nem más, mint ajtó, ablak. E kis példákból az is kitetszik: a szakma, a hivatal nem tud szabadulni a maga nyelvi görcsétől, de talán nem is akar, mert fetisizált anyagot gyárt, fölfelé jelent, ahol bizonyára léteznek az efféle *elvárások*.

Erre vallanak az olyan minisztériumi, megyei jelentések is, amelyekben szakmai vagy annak látszó szavak tömegével is nagyon keveset vagy prózai dolgot mondanak. Hallgassanak meg egyet: *„E gondjaink közepette a lakásigények egyre fokozódó nagyságrendje* szükségessé tette *a magánerő egyre szélesebb körű* bevonását, amelyet az *OTP-beruházású társasházak* építésének növelésével, valamint a családi házak *telekellátásának biztosításával és struktúrájának folyamatos korszerűsítésével értünk el.* A többszintes lakások *építésének növekvő tendenciája mellett* az egyes tervidőszakokban a *családiház-építés abszolút számban* emelkedett."

Nekem úgy tűnik, akik így írnak vagy beszélnek, azoknak nincs saját mondanivalójuk; sablonokban, előregyártott nyelvi elemekben gondolkodnak; csak a jelenséget látják, a lényeg elsikkad a szemük elől.

Mi a teendőnk, hogy az efféle hibákat elkerüljük? – Kettős. Tanítsuk meg az embereket önállóan gondolkodni, elemezni, dönteni, felelősséget vállalni, hogy ne csak fölfelé figyeljenek, hanem a maguk erejére és munkatársaikra is támaszkodjanak. Tanítsuk meg őket, hogy amit el lehet mondani két perc alatt, azt ne mondják 10–15 percig. Aki a tényekkel ismerkedik, a lényeget keresi, az a megfelelő szót is megtalálja. Mert a lényeget csak találó szóval lehet kifejezni; csupán szóval, még ha divatos is, hivatalos is, mellébeszélni is lehet. „Miért jó a nép nyelve? – kérdezi Illyés Gyula. – Nem azért, mert helyes vagy szabályos; amiért teremtő erejű." Ez nagy igazság, és ezzel már a második teendőnkre is utal.

Tanulmányozni kell a nyelvet, meg kell ismerni jelenében és múltjában, szabályaiban és szellemében, teremtő erejében.

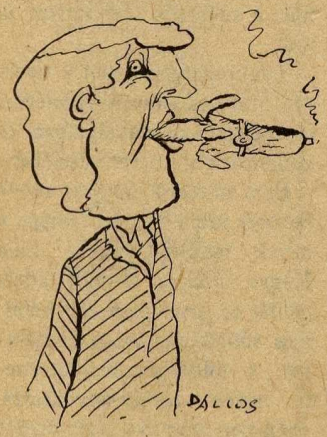
Erre mutat a magyar nyelv hetének idei központi témája, a nevek tanulmányozása. Zala megye tanácsa elsőnek adott példát az országban egy hatalmas vállalkozás megvalósításával, a földrajzi, helytörténeti nevek tanulmányozására. 1964-ben adta ki a Zala megye földrajzi nevei című művet. Aki először veszi kézbe ezt a súlyra is tekintélyes könyvet, elálmélkodhat rajta, mi van a neveken ennyi tanulmányozni való. Pedig elég egy kis nézelődés, hogy rádöbbenjünk, a nevekben mennyi történelem, művelődéstörténet, településtörténet, a nép életének, munkájának, gondolkodásának mennyi emléke öröklődött századokon át napjainkra. Nekem, e megye szülöttének külön is öröm és ezernyi emlék felidézése a kötetben való tallózás. Olvashatjuk, *Zalaigricen* eredetileg királyi igricek, mulattatók laktak. *Lentiszombathely, Magyarszerdahely, Tótszerdahely* a régi vásártartás napját őrzi. Szülőfalum, *Páka* nevét a mai Alsóvácklica patak korábbi megjelölése adta; s szláv eredeténél fogva tanúsítja, hogy e tájon magyar és más ajkú emberek már az ősi időben közösen keresték a boldogulás útját.

NÉMETH KÁROLY

(Részlet Németh Károlynak, a Politikai Bizottság tagjának, a Központi Bizottság titkárának A magyar nyelv hete megnyitó ünnepélyén, 1982. április 18-án elmondott beszédéből.)

Nosztalgia és ellenszenv

Íróhoz illőn szállt síkra Bor Ambrus nyelvünk ízeinek védelmében (1982/1.), ostorozva a „pesti nyelv" íztelenségét, idegenszerű szürkeségét. Bár erősködik, hogy nem a pesti nyelvet támadja (hiszen milliomodmagával ő is így beszél), hanem a többségi használat, a „romlatlan" vidék jogát félti és védi, elítélő jelzőivel mégis annak a városellenes nézetnek a

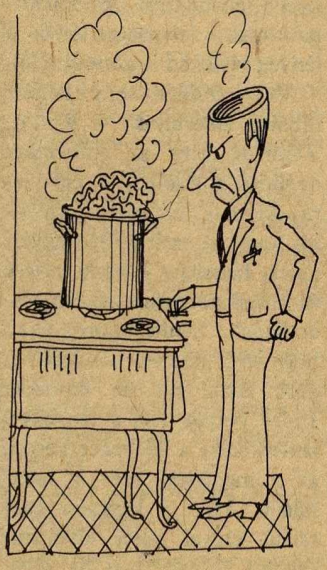
Unom a banánt

hangját idézi föl, amely a századfordulótól a negyvenes évekig gúnyos szavakkal ócsárolta az „aszfalton termett" nyelvet. Budapest pedig közben csaknem kétmilliós nagyvárossá duzzadt, s nyelvhasználat tekintetében is irányító központtá, mérvadó tekintéllyé magasodott. Ezt a szerepét pedig ma már semmi nem vitathatja el, mert egy szükségszerű történelmi folyamatból nőtt ki.

Abban igaza van Bor Ambrusnak, hogy Budapest történelme magán viselte a német gyarmatosító betelepítés és a városodás szívóhatásának sok visszás nyomát, de érvényük mindinkább múlttá jelentéktelenül. A kezdeti hátrányos állapot ugyanis fokozatosan megváltozott, a kárhoztatott folyamat hamarosan megfordult: a főváros fejlődő gazdasági és szellemi élete a magyar vidék lakosságát is ide vonzotta, főként a környező megyékből. A tömeges, gyorsuló beáramlással pedig a régi arány fölcserélődött, s a múlt század nyolcvanas éveire a magyarság került uralkodó többségbe. Ennek jellemzője, hogy az egyesítéskor (1873) Pest lakosságának fele nem bennszülött, hanem jövevény, s számuk tovább nő (a három testvérváros közt Pest fejlődött legrohamosabban). A főváros népszaporulatának csaknem háromnegyedét az első világháborúig nem a születések, hanem a beköltözők adták. Ezeknek második-harmadik, már budapesti fészekből való nemzedéke némileg módosította az arányt, de a két világháború közti folyamatos, majd az 1945 utáni felszökkenő ívű betelepedés ismét ellensúlyozta. Ha magánstatisztikát készítünk 40–50 éves vagy idősebb ismerőseinkről, kiderül, hogy nagy többségük vidéki származású. Egy ötletszerű próba: szerkesztőségünk tizennégy tagja közül mindössze kettő született Budapesten. Csak a gyermekek és fiatalok zöme mondhatja tehát magát „tősgyökeres" fővárosinak.

Kik hát azok a „pestiek", akiken Bor Ambrus számon kéri a „pesti nyelv" csúfságát: idegenszerűségét, szürkeségét, íztelenségét? Javarészt mi, a „vidék" fiai-lányai, őt magát is beleértve. A szülőföld nyelvjárásának színe persze óhatatlanul megkopott-fakult a beszédünkön néhány évtized alatt,

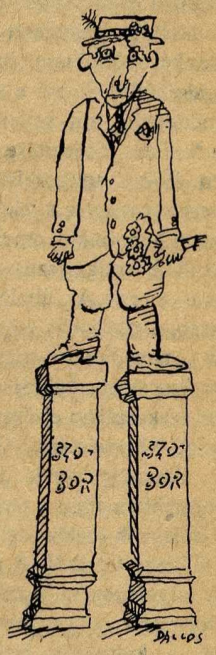
Fölforr az agyam

de ma is fölcsillanunk, ha ismerős vagy táji zamatú ejtés súrolja fülünket a pesti zajgásban. Bennünk is él a nosztalgia bölcsőhelyünk otthonos szavai után, de nem tekinthetünk eleve elfogult ellenszenvvel a pesti nyelvre, hiszen mi is használói, sőt alkotói, formálói vagyunk. Természetes ugyanis, hogy magával hozott szókincsével, beszédmódjával mindenki gazdagítja, színezi a nagyvárosi nyelvhasználatot. Az érdekességével, újdonságával ható tájszót, népies kifejezést szívesen átveszi a pesti ember. A „nagyvárosi népnyelvet" – mint Bárczi Géza is hangsúlyozta – sok szál fűzi a tájnyelvekhez. Módszeres gyűjtés híján csak ízelítő erre: *guba, gürcöl (gürizik), güzül, hőbörög, hőzöng, letejel, lóg, sumákol; el van boronálva, rá se ránt.* De egész kis szótár adódnék hasonlókból; velük népies ízt vegyítünk beszédünkbe, sokszor anélkül, hogy éreznénk forrásukat.

De valóban olyan szürke, idegenes, íztelen a pesti nyelv? Itt született gyerekeink és unokáink persze más nyelvi közegben és gyorsan változó divatáramlatokban nőnek föl, mint mi, jövevények, s nem riasztja őket a sablonos, szegényes szókincs, a nyegle stílus, sőt; ezt érzik korszerűnek, „menőnek". Találkozáskor üdvözlésként odadobják: *Mi van?; hobbi*-ból valamit *bütykölnek;* mindenféle *bigyót* aggatnak magukra; a *csaj együtt jár* egy *srác*-cal, mert *bírják egymást*, és a *krapek*-nak *jó a szövege.*

Ezzel szemben viszont százával, sőt ezrével sorolhatnánk azokat a szavakat, kifejezéseket, amelyek az aszfalton termettek ugyan, de egy sajátos, nagyvárosi látásmód, szellemiség sugallta ötletként. Ismét meg kell elégednünk szemléltető utalással, visszanyúlva kissé a múltba is: *mellre szív* valamit, *nem szívbajos, unom a banánt, emeletes zsaru, zöld villamos* (sajnos, kivesződben, a fogalommal együtt); *becsavarodik, fickósodik, megpattan, szobrozik, szőröz, totózik; észkombájn, izompacsirta, szeszkazán; föl forr az agyam, nagy a gubanc; nem rúg labdába, zöld utat kap, vedd le a lemezt, nem nagy szám* (a sport, technika, szórakozás fogalomköre különösen sok új szólást, kifejezést szül) stb., stb.

Szobrozik

Mondhatjuk-e ezekre is, hogy szürkék, íztelenek, magyartalanok? Aligha. Legföljebb rosszalhatjuk, hogy ez a friss, mozgékony nyelv oly gyorsan kopik, változik. Ez azonban korunk velejárója és tünete: nyelvünk gazdagodó elevensége, folytonos megújulásban pezsgő életereje ma a nagyváros, főként az ifjúság élőbeszédében mutatkozik meg. A kor hozta fejlődésnek szükségszerű ténye ez, s nemcsak Budapestre és vonzáskörére, az itt élő két-hárommillió emberre érvényes – bár ez is több mint negyede hazánk népességének. A főváros hatása és példája nyelvi tekintetben is kisugárzik az egész országra, sőt a határon túlra. Ha néha jogos bírálattal illetjük is, örüljünk, hogy Budapest már megtanult magyarul beszélni; nyesegessük kamaszos szertelenségeit, de azért ne akarjuk kirekeszteni a „családból".

Majoros Mihály

Mit ne csináljunk?

Aligha vitathatja bárki is, hogy a *csinál* ige nem tartozik nyelvünk legszebb elemei közé. Afféle szürke tucatszó ez, amellyel mindnyájan számtalanszor élünk, de amelyet – ha mondanivalónk stílusára is figyelmet fordítunk – nem tanácsos bármilyen szövegkörnyezetben gátlástalanul használni. Ezzel természetesen nem a *csinál*-nak olyan mindennapos, elsősorban az élőbeszédre jellemző használata ellen ágálok, mint *rendet csinál, Mit csinálsz?, jó fogást csinált, egész nap nem csinált semmit, sarat csinál, gyereket csinál* stb. A mindennapi nyelvben, a kötetlen, fésületlen élőbeszédben van helyük ezeknek a jellegtelen, olykor egy kissé vulgáris, de a nyelvi érintkezést alapjában jól szolgáló formáknak, fordulatoknak. Az igényesebb nyelvhasználatban azonban már csínján kell bánni velük. A magyartanárnak pl. már rá kell nevelnie diákjait, hogy feleléskor, de még inkább dolgozatíráskor keressenek a lapos, elkoptatott, „se hús, se hal" *csinál* helyett színesebb, szemléletesebb szót! Nyelvünk elég gazdag ahhoz, hogy szókincstárából megfelelően válogathassunk. Csupán néhány példát sorolok fel, előbb mindig a színtelen, olykor idegenszerű, majd pedig a helyette ajánlható, kifejezőbb változatot mutatva be.

Adósságot csinál – adósságba keveredik.
Balesetet csinál – balesetet okoz.
Embert csinál belőle – embert farag belőle.
Jó arcot csinál valamihez – jó arcot (képet) vág valamihez.
Készre csinál valamit – elkészít valamit.
Lármát csinál – lármát csap, lármázik.
Nagy szemeket csinál – nagy szemeket mereszt.
Óriási bevételt csinált – óriási bevételt ért el.
Ostobaságot csinál – ostobaságot követ el.
Remek hangulatot csinál – remek hangulatot teremt, kelt.

Ugye, milyen árulkodó lista? Restségről, henyeségről árulkodik; arról, hogy természetesebb, tartalmasabb szavak helyett minduntalan ezzel a színtelen-szagtalan *csinál*-lal élünk.

Mindezzel azonban még nem mondtam újat, legföljebb valamelyest a magam szája íze szerint összegeztem az e kérdéssel foglalkozó nyelvművelő cikkek tanulságait. Ami valójában írásra késztetett, az egy aránylag új keletű nyelvi szokás. Azt tapasztaltam – s megfigyelésem helyességében több rádióhallgató és levélíró is megerősített –, hogy újabban mind gyakrabban használják ezt a szót jeles művészek, kulturális életünk kiváló képviselői is, mégpedig olyankor, amikor valamilyen szellemi, főleg művészi tevékenységről szólnak. Valósággal divat, „sikk" lett ez a fajta *csinál*-ozás. „Volt olyan időszakom is, amikor egy évben *három filmet is csináltam*" – nyilatkozik a sikeres filmszínésznő, holott a valóságnak és nyelvünknek ez felelt volna meg: amikor egy évben *három filmben is játszottam.* – „Nálunk *a magyar múltból kiindulva kell építészetet csinálni*" – mondja a tévében a jónevű építész, ahelyett, hogy pl. így fogalmazna: *építészetünknek a múltban kell gyökereznie.* – „*Jó színházat kell csinálni*, és akkor majd senki sem beszél színházi válságról" – vallja a népszerű színművész, s bár a lényegben egyetértünk vele, szívesebben hallottuk volna így: *Jó előadások kellenek.* (Az idézet hírértékének jellemzésére csak ennyit: egyik levélíróm e mondatot úgy értelmezte, hogy magát a színházat, tehát a nézőteret, a színpadot stb. kell korszerűen, jól megépíteni!) És folytathatnám a sort azokkal, akik nyilatkozatukban *szerepet csinálnak, kiállítást csinálnak, előadóestet csinálnak, táncszínházat csinálnak* stb.

A színházcsináló

Persze nem volna értelme félreverni a harangokat. A *csinál*-nak ez a fajta, fellengzős használata sajátosan szakmai divat, s így ma még nem fenyegeti a más pályán, más szakterületeken tevékenykedők beszédét. De az ördög nem alszik! Épp azért tűztem tollhegyre most ezt a ma még könnyen megfékezhető modorosságot, mert nem szeretnék néhány év múlva egy ilyenfajta beszélgetésnek tanúja, netán kényszerű résztvevője lenni:

– Szevasz, öreg fiú! Kölyökkorunk óta nem találkoztunk. Hogy élsz? Mivel foglalkozol?

– Kösz, megvagyok. *Régészetet csinálok.* Hát te?

– Én *nyelvművelést.*

Grétsy László

Éber szemmel, füllel

EJNYE, ÚJSÁGÍRÓK!

Az alábbi szerkesztői üzenetek megfogalmazója alaposan félrevezette olvasóit:

Szerkesztői üzenetek

Baloghné Deák Nóra csornai levelírónkkal közöljük: napidíj akkor illeti meg a dolgozót, ha munkája megkívánja, hogy más helységbe utazzon, és a munkavégzés és az utazás miatt 12 óránál hosszabb időt töltött otthonától távol.

(Beküldte: Ratkovics Gizella, Sopron)

Mert aki más *helyiségbe* „utazik", azaz valamely épület egyik részéből a másikba, az – jogszabályaink értelmében – biztosan nem kaphat napidíjat. Persze egészen más a helyzet, ha más *helységbe*: városba, faluba stb. utazik. A *helyiség – helység* felcseréléséről már oly sokszor volt szó, hogy legalább az újságírók megtanulhatták volna helyes használatukat.

T. Urbán Ilona

Virág az ecetfán

Kijöttek a tévések

Ezen a napon, mivel a Rádió azt jelezte, hogy eső várható, szépen sütött a Nap.

Ezen a Napsütéses napon, úgy dél felé, de egészen pontosan 11 óra 59 perc 59 másodperckor, egy gyanús fiatalember jelent meg a Fleiser utca 17. számú aládúcolt bérház udvarán. Rőt-vörös hajat vi-

Éber szemmel, füllel

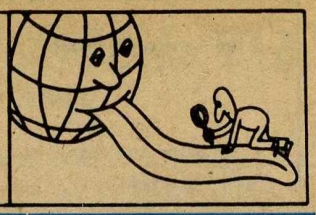
EGYSÉGES HELYESÍRÁS – A GYAKORLATBAN

(Magyar Nemzet, 1982. ápr. 24.)

A helyesírási szabályokat ismerők jól tudják, hogy a *föld, hold, nap* szavakat a mindennapi használatban közneveknek tekintjük, és ennek megfelelően kis kezdőbetűvel írjuk. A csillagászati szaknyelvben természetesen megengedhető a nagybetűs írás. A *napsütés, napsütéses* névszót azonban a csillagászok sem tekintik tulajdonnévnek.

T. Urbán Ilona

NYELVÜNK VILÁGA

A nyelvtudós Arany

A nyelvnek is törvényeit:
Széppé, jóvá mi tészi:
Nyelvész urak jobban„tudják", A költő jobban„érzi".

Arany János, aki e sorokat leírta, nemcsak „érezte", hanem „tudta" is nyelvünk törvényeit. Nemcsak költőnek volt kiváló, hanem – ami kevésbé ismeretes – jelentős nyelvtudományi munkásságot, maradandó nyelvészeti eredményeket is vallhat magáénak.

Szerényen ugyan csak annyit mond idevágó tevékenységéről, hogy ő „a nyelv egyik gyakorlati munkása, s az elméleti haladásnak inkább csak szemlélője", mégis igen világosan látja a korabeli nyelvtudomány elméleti problémáit, s ezenkívül több konkrét nyelvészeti kérdés megoldásában is úttörő szerepet visz. Tudjuk, hogy lankadatlan figyelemmel kísérte az akkor legjelentősebb nyelvtudományi folyóiratnak, a ma is friss szemléletű Magyar Nyelvőrnek a cikkeit, s nemegyszer tanulságosan reagált is a bennük foglaltakra.

Arany kitűnően érzékeli azt az erőteljes fejlődést, amely a XIX. század második felének magyar nyelvtudományában elénk tárul. Egyik tanulmányának bevezetőjében joggal mutat rá, hogy a nyelvészek kezdik elhagyni a szavak önkényes boncolgatását; tudományos alapokra kezd épülni az összehasonlító nyelvészet, a magyarnak más nyelvekkel való rokonítása; s egyre jobban latba esik a nyelv egészének a vizsgálatában a népnyelv tanúvallomása. S akár napjaink nyelvtudományára is jellemző lehet, amit e rohamos fejlődés velejáróiról mond a költő: „S ha itt és ott a szakbuzgalom, a tárgy iránti hevűlés olykor túlságba csap is; ha messzebb viszi is néha következtetésit, mint a valóság engedné: azon nincs miért megütköznünk. Buzgalom ritkán van túlzás nélkül. A mi igaz, megmarad, a mi nem, lesodorja az idő." (Mint az idézetből kitűnik, Arany az *ami* névmást két szóba írja; erre a részletkérdéseknél vissza fogunk térni.)

Más tanulmányaiban nagy nyomatékkal mutat rá, hogy bár a nyelvnek – mai szóval élve – alsóbb szintjei sem közömbösek a kutatás számára, de a tudományos vizsgálódás nem állhat meg a szófejtésnél, az etimológiánál, hanem el kell jutnia a mondattanhoz, a szintaxishoz, vagy – ahogy Arany idejében gyakran nevezték – a szókötéshez. S itt még igen sok a pótolnivalója. „Azon egy-két pályamunka – írja Arany –, mely a magyar szókötést tárgyalja, sőt maga az Akadémia által kibocsátott »Magyar nyelv rendszere« is, vajmi sovány aratás e gazdag mezőn! Nem kisebbítem a szónyomozók érdemeit, de fájdalom, hogy míg a »*szavak* egérfarkába« oly makacsul kapaszkodunk, elhanyagoljuk a *mondatot*."

Arany mint gyakorló nyelvész is hű marad elméleti állásfoglalásához. Legfontosabb nyelvtudományi eredményei a mondattanhoz fűződnek. – A magyar szórend törvényeinek megfogalmazása jelentős részben tőle származik. Az elsők között mutat rá szórendünk két alapformájára: az alany, tárgy, állítmány, illetőleg az alany, állítmány, tárgy sorrendre, továbbá az igekötő és az ige szórendjének változataira, s mindezeknek az állítással és a tagadással, a pozitív és a negatív mondatjelentéssel való összefüggésére. – Több ízben szól a magyar igeidők használatának szabályairól, az ő korában is már régiesnek és nehézkesnek minősülő igealakokról (pl. *ír vala*). A népnyelvben való jártasságára vall egyebek között az elbeszélő múlt idő ottani jelentésének szabatos meghatározása: ez az igealak az imént történt s ráadásul váratlan, meglepő cselekvés jelölésére szolgál, pl. „Nézze már, szomszédasszony, *elkapá* a héja a csirkét!"

A vonatkozó névmások helyesírásának vitájából is a legmaradandóbb a „szókötési" vonatkozású megállapítása: az *aki, amely, ami* névmásnak szókezdő *a* eleme azonos a mutató névmással (s innen adódik a korabeli *a'ki* ejtésmód).

Ugyancsak a szintaxis területéhez tartozik Arany munkásságából a magyar szenvedő mondatjelentés vizsgálata, amely egyre kevésbé fejeződik ki az *-atik, -etik* stb. képzővel, de más megoldási formákkal szerves része a magyar nyelvnek. Ezzel kapcsolatos az igenevek jelentéseinek az elemzése is. Hogy például a folyamatos melléknévi igenév mennyi jelentésárnyalat megkülönböztetésére képes, azt Arany a következő „tanmondattal" érzékelteti: „A mosó asszony[1], mos a mosó-konyhában[2], mosó kefével[3], mosó vízben[4], mosó ruhákat[5]. 1. A cselekvő személy. 2. A cselekvés helye. 3. A cselekvés eszköze. 4. A cselekvés anyaga. 5. Szenvedő tárgy."

Ami az alsóbb nyelvi szinteket illeti, Arany érdeklődése itt is elsősorban egy olyan problémé felé fordul, amely összefügg a szókötéssel s egyúttal – jellemző módon – a költői vénával is. A nagy tekintélyű polihisztorral, Brassaival vitatkozva („A költő jobban érzi") rámutat, hogy nemcsak az olyan szóösszetétel minősülhet helyesnek, amelynek jelentése egyenlő a két tag jelentésének az összegével (pl. *házfedél = háznak fedele*), hanem a nyelv teremtő ereje és olykor a költő ihlete olyan összetételeket is létrehozhat, amelyeknek jelentése sokkal több ennél (rendszerint hasonlítást sűrít magába), pl. *kőkényszem, darázsderék* vagy a költői *hattyúnyak, hollóhaj*. Ezeket ma jelentéssűrítő összetételnek nevezve hibátlannak találjuk, s nemegyszer a költői szókép, a teljes metafora legművészibb eszközeként tartjuk számon, amilyen például az Arany alkotta *hírvirág* a Toldiból, továbbá Ady Endre és Juhász Ferenc szimbolikus jelentésű összetett szavai.

Az alsóbb nyelvi szintekkel kapcsolatban felsorolhatnánk még Arany szófejtéseit, illetőleg a mások szófejtését illető bírálatait, amelyekben még korának legnagyobb nyelvtudósával, Simonyival is sikerrel vitatkozik (kimutatva például, hogy *eper* szavunk nem származhat a német *Erdbeere*-ből), tájszóközléseit és -értelmezéseit, helyesírási vonatkozású cikkeit (pl. az *alszik*-féle igék bizonyos alakjainak helyes írásmódjáról) stb.

Aranynak egyik legkiemelkedőbb – sajnos, torzóban maradt – nyelvészeti tanulmánya meg éppen a legalsó nyelvi szinthez, a hangtanhoz kapcsolódik, ilyen címmel: „Az *é*-t *í*-re váltó tájszólásról". Ebben kimutatja, hogy az általa tiszántúlinak nevezett nyelvjárásban nem minden köznyelvi *é* hang vált át *í*-re (nincs például a *bél* helyett *bíl* ejtés), hanem pontos hangtani szabályoktól, hangtörténeti előzményektől függ az *í*-ző ejtésmód. Részletesen felsorolja az idevágó szavakat, szófaj és szóhosszúság szerint csoportosítva őket, mindenütt megjelölve a szabály alóli kivételeket is. Nyelvtudósi, kutatói erényei (biztos anyagismeret, tüzetes elemző módszer) talán éppen ebben a tanulmányban mutatkoznak meg a legérzékletesebben.

Ezektől a nyelvtudósi erényektől sok más írásában szinte elválaszthatatlan korszerű nyelvművelő magatartása. Erről lapunk következő számában egy másik cikk fog szólni.

Rácz Endre

Az első magyar vers

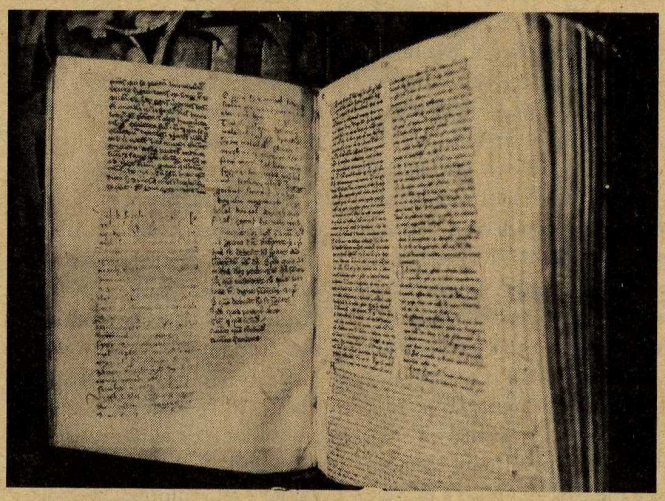
Ismeretes, hogy a magyar nyelvnek és irodalomnak az Árpád-korból csak három-négy szövegemléke maradt fönn, s azok is másolatok: a Halotti Beszéd, a Königsbergi Töredék, az Ómagyar Mária-siralom, valamint a Gyulafehérvári Sorok. Az írásbeliség nyelve ekkor nálunk általában a latin, mellette az anyanyelv csak szerényen jelentkezik.

Megmaradt korai szövegeinknek ritkaságuknál fogva különleges jelentőségük van. Ők adnak képet a kor erőteljesen változó magyar nyelvéről, s azoknak az időknek a nyelvére is következtethetünk belőlük, amelyekből nincsenek emlékeink. Ugyanakkor ezek a szövegek a magyar irodalomnak szintén legelső emlékei, mert egy-egy irodalmi műfaj (beszéd, vallásos ének stb.) darabjai, s a mondanivalónak esztétikai igényű nyelvi megformálása jellemző rájuk.

Magyar írásbeliség és magyar irodalom az Árpád-korban még megközelítően egyet jelent. Ez a mai olvasó számára a XIII. század vége felé keletkezett Ómagyar Mária-siralom (rövidítése ÓMS.) esetében a legnyilvánvalóbb, amely az első magyar vers.

Az ÓMS. 132 szóból áll, egy latin nyelvű kódexbe másolták be folyamatosan, két hasábban, 37 sorban. A középkori irodalomban gyakran ábrázolták Krisztus szenvedéstörténetét, s ennek a részeként vagy külön Szűz Mária fájdalmát, siralmát a kereszt alatt. A magyar vers szintén erről szól, mintája is van: egy XII. századi francia himnuszszerző, Geoffroi de Breteuil latin nyelvű „Planctus"-a (Siralma). A kódexben az ÓMS. után egy nagyheti beszédvázlat áll, szintén mutatva a passiótörténettel való összefüggést. A Siralomnak, mint minden korabeli versnek, volt dallama is, a szentbeszéd előtt énekelhették. Későbbi magyar nyelvű kódexeink ugyancsak többször festik „a keserves, a fájdalmas anya" gyötrődését, „epeségét". Sőt, bizonyára már az ÓMS. előtt is születtek Mária-siralmak, a szabad átköltésű ÓMS. ugyanis olyan igényes, művésziségében a latin eredetit is oly mértékben felülmúlja, hogy mindez csak egy előkészítő szakasz, bizonyos költői gyakorlat után képzelhető el.

Az ismeretlen magyar fordító-átdolgozó misztikus beleérzéssel, tömör, gördülékeny nyelven, számos stilisztikai eszközt használva fejezi ki mondanivalóját. „Volek sirolm thudothlon / syrolmol sepedyk. / buol ozuk epedek" (Nem tudtam eddig, mi a siralom; / most siralommal siránkozom, / bútól aszok, epedek). A vers első mondatának igeneves szerkezete egy mellékmondatot tömörít, a második és harmadik sort pedig a párhuzamos szerkesztés, a fokozás teszi hatásossá. Mária a fiát édes uracskájának, egyetlenegy fiacskájának, a világ világának (világosságának), virág virágának szólítja. „keseruen kynzathul / uos scegegkel werethul" (keserűen kínzatol, / vas szegekkel veretel!) – tör ki belőle a fölkiáltás. A fordító, miközben az eredeti Planctus szóvégi rímeit szintén visszaadja, az ősi magyar költészetet követve, a latin betűrímeit, szótőismétléseit még meg is duplázza: a magyar és a latin költői hagyomány összeolvasztásából így születik meg a középkori magyar vers. Az ÓMS.-ban Mária fölváltva fordul a hallgatókhoz, Jézushoz, a halálhoz és a zsidókhoz, akik a fiát – a passió szerint is – „fugwa huztuzwa / wklelue kethwe" (fogva, húzgálva, rángatva, ököllel verve, kötve) kínozzák halálra.

A Leuveni Kódex

Már Horváth Jánost, a magyar irodalom nagy tudósát is elbűvölték a Siralom lírai fordulatai. „Bágyadt féleszmélet állapotából három ízben tör föl benne megújuló erővel az anyai fájdalom jajszava, mindannyiszor más-más fordulattal keresve utat, amelyen megnyilatkozhassék, s élőlényt, ki könyörüljön rajta és fián, mígnem a szemlélet ismételten felizgató hatása alatt az irgalomért kiáltás kitöréséig emelkedik: »Keguggethuk fyomnok / ne leg, kegulm mogomnok / owog halal kynaal, / anyath ezes fyaal / egembelu ullyetuk« (Kegyelmezzetek a fiamnak, / ne legyen kegyelem magamnak, / avagy halál kínjával / az anyát édes fiával / együtt öljétek meg!)."

Ezen a helyen nincs arra mód, hogy az ÓMS.-t részletesebben elemezzük, vagy akár csak költői-stilisztikai eszközeit sorra vegyük. Ugyancsak igen röviden még a szűkebben vett nyelvi-nyelvtörténeti vizsgálatra térünk ki. Bár a korabeli helyesírás következetlenségei miatt a szöveg olvasata helyenként vitás, a bemutatott részletekből szintén látszik, hogy sok szavunk kiejtése azóta megváltozott. Például a *fugva* és az *üklelve* (írva: *wklelue*) első szótagjában a felső nyelvállású magánhangzó helyett később középső nyelvállású *o*-t, illetve *ö*-t ejtenek. A *siralm* és a *kegyülm* szavakba pedig majd egy ejtéskönnyítő magánhangzó nyomul be: *siralom, kegyelem. Édes* szavunk itt még *ézes* alakú, s ez egyben az eredetére is rámutat: az *íz, éz* szóból származik. A *z* > *d* hangfejlődésen kívül ilyen jelentésváltozáson mehetett keresztül: 'valamilyen ízű' > 'jó ízű (ízes)' > 'édes'. Néhány, az ÓMS.-ban szereplő szavunk azóta kiveszett. A *sepedik*-nek például az értelmezése is bizonytalan, a *szepeg* vagy a *süpped* igékkel függhet össze. A hasonlító módhatározót az ÓMS. az *-ul, -ül* raggal fejezi ki (*ézes mézül* 'édes, mint a méz'). A *-nak, -nek* ragnak, amely a mintegy száz évvel korábbi Halotti Beszédben még nem illeszkedik (*halálnek, pukulnek*), itt már a mély hangrendű változata is megvan (*virágnak*). A *-ból, -ből* rag előzménye viszont még az ÓMS.-ban sem illeszkedik (*buabeleul* 'bújából'), sőt még két szótagú, s legalább annyira tekinthető névutónak, mint ragnak.

Az ÓMS. az egyik legkésőbben fölfedezett nyelvemlékünk, csak 1922-ben bukkantak rá. A Siralmat tartalmazó kódexet a világháborúban elpusztult belgiumi, leuveni egyetemi könyvtár részére ekkor vette meg egy müncheni antikváriustól a német jóvátételi bizottság. A kézirat átlapozásakor a 134. lap hátoldalán fedezték föl az ómagyar szöveget, amelyet aztán magyar kutatók olvastak el és tettek közzé. A szöveg első fele félig ki volt vakarva, a következő lapot pedig kitépték, talán azon is magyar szöveg volt. A kódex Olaszországból került Münchenbe, s a Siralmat valószínűleg egy domonkos rendi magyar szerzetes vagy apáca írta bele 1300 körül, de hogy hol, azt nem tudjuk biztosan.

Nagy örömünkre szolgál, hogy az újabb lelőhelyéről „Leuveni kódex"-nek nevezett könyvet az Országos Széchényi Könyvtár többszöri próbálkozás után csere útján megszerezte, és május 24-én a kódexet Budapesten – kis ünnepség keretében – átadták a könyvtárnak. Az első magyar vers, egyik legkorábbi nyelvemlékünk így legméltóbb helyére, nemzeti könyvtárunkba került. Az Ómagyar Mária-siralom a mi anyanyelvünk, a mi nemzeti műveltségünk szülötte, félig kivakart, megfakult, megcsonkított sorai leginkább hozzánk szólnak, leginkább mi értjük őket.

A. Molnár Ferenc

Szúpataktól a Zimréig

Lapunk idei első számában a szóhatár-eltolódásnak néhány érdekes esetéről írtam. Azt mutattam be, hogyan alakult ki például a mai „*édes anyanyelv*" jelzős szerkezet az eredetibb *édesanya (i) nyelv* = az édesanya nyelve) kifejezésből, s hogy vált ki a *vármegye* szó a *Vasvár megye, Zalavár megye* szókapcsolatból.

Van ennek a jelenségnek, a szóhatár-eltolódásnak még egy igen gazdag csoportja. Sok olyan szót, nevet ismerünk, amelynek mai formája úgy keletkezett, hogy az eredetibb, régibb forma szókezdő magánhangzóját a nyelvérzék névelőnek tartotta, s leválasztotta a szóról. Lássunk rá néhány példát!

A cikkünk címében olvasható *Szúpatak* egy Nógrád megyei kisközség neve. Pais Dezső kimutatta, hogy a név első tagja eredetileg nem *szú*, hanem a 'száraz' jelentésű *aszú* volt. Nyilván egy ki-kiszáradó patak, vízfolyás mellé települt annak idején a lakosság. A nyelvérzék azonban később így elemezte a nevet: *a Szúpatak*. (A laikus szófejtő, aki a régi adatokat nem ismeri, nyilván ma is arra gondol, hogy egykor talán szúrágta fákkal övezett patak mellett telepedett meg a falu...) Hasonló a sorsa a Vas megyei *Vasalja* község nevének is. Ez pedig *Avasalja* volt régebben, s ebből lett *a Vasalja* (helyi kiejtés szerint: *Vasalla*). Valószínűleg azért is, mert az *avas* szónak az a jelentése, amely ebben a névben szerepel ('erdő'), elhalványult, kiesett a tudatból. Talán a szomszédos *Nádalja (Nádalla)* neve is „belesegített" a névváltozásba; ez eredetileg is *Nádalja* (nádas mellé települt község) volt, s ennek a mintájára, analógiájára „értelmesítették", változtatták meg az *Avasalja* nevet.

A legérdekesebb helynévi példa azonban a *Szentelek*, egy község neve a régi Bihar megyéből. Látszólag ugyanolyan név, mint a *Szentandrás, Szentgál, Szentlászló* stb. Csakhogy: a régi adatok azt mutatják, hogy a *Szentelek*-nek semmi köze sincs sem a *szent* melléknévhez, sem az *Elek* személynévhez: eredetileg ugyanis – *Eszentelek* volt. Mint Kálmán Béla írja A nevek világa című könyvében, az összetétel első tagja a kőrisfa jelentésű szláv eredetű *eszen* szó. Idővel ez a szláv–magyar névalakulat értelmetlenné vált, s így lett az *Eszentelek*-ből *Szent-Elek*. Kiss Lajosnak az a véleménye, hogy a régi (és ma is élő) *Esze* személynévből is alakulhatott az *Eszen*. (Ezt ki is fejti majd a Földrajzi nevek etimológiai szótárának tetemesen kibővített második kiadásában.) Bármelyik véleményt fogadjuk is el, az *Eszentelek–Szentelek* változás mindenképp jó és érdekes példa a szóhatár-eltolódásra. Egyrészt a név elejéről lemaradt az első szótag, a nyilván mutató névmásnak érzett *e* hang, másrészt meg az eredeti *telek* szó *t* hangja az előző szóhoz kapcsolódott, azt „értelmesítette".

Lássunk most néhány közszói példát is a névelőnek érzett szókezdő *a* hang elvonására!

A legtöbbször emlegetett ilyen szó a *patika*. Az átadó nyelvben, a latinban *apotheca* volt. Valószínűleg a magyarban is ez a forma élt egy ideig, de aztán, akik nem ismerték az eredeti szót, névelőnek vélvén elhagyták az *a* hangot. Ide tartozik természetesen a *patikus*, régebben *patikárius, patikáros* is, amely az *apothecarius*-ból lett. S megemlíthetjük – a patika szó kapcsán – a *lombik*-ot, amely – mint tudjuk – gömbölyű, hasas, tűzálló lepárló üvegedény. Ez a görög–arab eredetű nemzetközi vándorszó a XVI. században még *alombik, alembik, alembikon* formában élt nyelvünkben. (Más nyelvekben – az angolban, spanyolban, franciában – megmaradt a szókezdő *a* hang!)

Igen sok példát idézhetnék aztán nyelvjárásainkból arra, hogy a szó kezdő *z* hangját a nyelvérzék a névelő tartozékának érezte, s leválasztotta a szóról. Így lett a *zászló : ászló*, a *zacskó : acskó*, a *zongora : ongora*, a *zub(b)ony : ub(b)ony*, a *zabla : abla*, a *záptojás : áptojás*, a *zápor : ápor*, a *zöldség : öccség* stb.

Van aztán néhány példa a fordított esetre is, amikor a névelő *z* hangja ragadt hozzá az eredetileg magánhangzóval kezdődő szóhoz. Így alakult a nyelvjárási *zing* (ing), vagy – ami még érdekesebb – a *Zimre* név is.

Lőrincze Lajos

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

Illyés Gyula költői stílusa

A nyolcvanesztendős Illyés Gyula nemcsak a magyar vers, a magyar elbeszélő irodalom, dráma és esszéírás klasszikus alkotó egyénisége, hanem mestere a magyar nyelvnek is: a nyelvben saját érzéseinek és gondolatainak alkalmas kifejező eszközére talál, ugyanakkor új érzések és gondolatok kifejezésére teszi alkalmassá a magyar nyelvet.

Mindenekelőtt a költői nyelvet, mint ahogy a költőként használatba vett vagy kialakított stiláris eredmények révén hozta létre a maga elbeszélő és értekező stílusát is. A fiatal Illyés az avantgard formabontó-formakereső költészetének a híve volt, Párizsban élt, a francia szürrealista költőkkel barátkozott, Kassák Lajos Bécsben megjelenő aktivista folyóiratának, a Mának küldözte verseit. Költészetére az avantgard lendületes kifejezésmódja, a szürrealisták asszociációs szabadsága hatott. „Semmi rejtegetni valóm – írta mintegy ars poetica gyanánt –: kezemben a toll, de fogalmam sincs, mit fogok a következő sorban írni. (...) Büszke vagyok szabadságomra, a kötetlen szavakra, szívem független iránytűjére, Kolumbus kedvére." Ez az avantgardista ars poetica öltött testet első, Nehéz föld című kötetének verseiben.

A fiatal Illyés a feltétel nélküli függetlenség híve volt, e függetlenségét azonban a szürrealistákkal szemben is megőrizte, csatlakozása nem jelentette azt, hogy mindenben követte volna alkotó módszerüket. Nem tudott azonosulni a szürrealista kiáltványok bölcseleti irracionalizmusával, és nem követte az „écriture automatique" (az automatikus írás) módszerét sem. Elutasította a révületet, az álombeli megismerést. Vers- és stíluseszménye eltért attól a szabadon alakított, mintegy önmagától született költeménytől, amely a szürrealisták ideálja volt. Nemcsak a modern francia költőket ismerte meg Párizsban, hanem a klasszikusokat is, és verset írva valamiképpen az ő vonzásuknak is engedett.

Az avantgard és a klasszicizmus stíluseszményeinek ismeretében alakította ki korai költészetének népiességét. Ezt a népiességet Erdélyi József kezdeményezte a húszas évek fiatal költészetében, és csakhamar Illyés is e népies hagyományok hívéül szegődött, sőt egy időben József Attila költészetében is erős nyomokat hagyott ez a költői népiesség. Illyés vallomásos lírával átszőtt költői elbeszélései, a „Három öreg", az „Ifjúság" és a „Hősökről beszélek" vagy „Szálló égek alatt" című kötetének versei tudatos stiláris programként vették birtokukba a hagyományos népiesség nyelvezetét. Arányosan tagolt versmondatokban, tisztán rajzolt szóképekben, a hangsúlyos verselés ütemeiben fejezték ki a valóság igézetét és a forradalmi szenvedélyt. Az avantgard emléke mindazonáltal nem merült feledésbe: egy különleges szókép, egy szabadabb ritmus mutatta, hogy a költő fenntartja a modern költészet nyelvi, illetve ritmikai vívmányait.

Költészetének következő fordulatát „Rend a romokban" című kötete hozta: Illyés ekkor – a harmincas évek második felében – történelmi és egyéni számvetésre kényszerült. A politikai események szorításában volt kénytelen mérlegre tenni eszményeit és terveit, s kellett szembenéznie önmagával, számot vetnie merész álmaival. Az önismeret és a számvetés igénye intellektuális költői stílus felé mutatott. Költői indulásának természetes dikciója, az előadás magától ömlő árama

után modern, drámai nyelvet alakított ki, amely már alig őrizte a hagyományos népiesség néhány stíluselemét. Költészetének intellektuális belső küzdelmekről árulkodó nyelvezete inkább a „nyugatos" költészettel (a kései Babits, Szabó Lőrinc vagy József Attila költészetével) tartott rokonságot.

A költői alkotást az intellektus küzdelmének tekintette, élesen szembeállította egymással a kijelentéseket, a vitatkozás stiláris elemeit vezette be a versbe. Költészetének mindez eleven retorikai erőt és drámai jelleget adott. Nem váratlan és vakmerő metaforák kidolgozására törekedett, inkább a személyiségében kialakult belső feszültségeket, a világgal, a társadalommal és a történelemmel folytatott vitáit akarta kifejezni. Ez a feszült, dialektikus költői stílus érvényesült későbbi költészetében – így „Egy év", „Kézfogások", „Dőlt vitorla", „Fekete-fehér" és „Minden lehet" című köteteinek verseiben.

A vitatkozó, dialektikus versstílus nyomán alakult ki Illyés Gyula regényeinek, drámai műveinek és esszéinek nyelvezete is. Prózája külön elemzést és méltatást kívánna, most csupán arra utalhatunk, hogy ez a prózanyelv milyen sokat köszönhet költészetének. Az avantgard, a népiesség és a modern intellektualizmus stiláris vívmányai szerves egészet alkotnak Illyés költészetében, a drámai feszültségekben gazdag dialektikus versbeszéd sugárzik át a prózai műveken is. Ez a „dialektikus stílus" hatott színpadi nyelvére, amelyben a vitának és a feszültségnek természetes szerepe van. De ez hatott értekező prózájára is, amelynek éppen a lendületes érvelés szabja meg erejét. Költészet és nyelv, költészet és prózai előadás az ő műhelyében szervesen forrott össze, s ha igaz az, hogy a stílus az ember, azt is elmondhatjuk, hogy Illyés Gyula alkotó személyisége minden leírt mondatán ott hagyta bélyegét.

Pomogáts Béla

A tájnyelv művészi hitele

Egy kis könyv jelent meg nemrég: tárgyánál és egy régi zárt közösség világát megörökítő nyelvi anyagánál fogva egyaránt különlegesség. A keserves hányattatás után Tolnában végre otthonra talált bukovinai székelyekről van szó benne, arról a kis néptöredékről, amely csaknem két évszázadon át kiszakadva a magyarság testéből, töretlenül megőrizte észjárását, nyelvét és hagyományait.

Vérükből való költő, a hadikfalvi születésű Tamás Menyhért írta a könyvet, ezzel a jelképes címmel: Vigyázó madár (a csapat fölött éber hűséggel őrködő darura utalva). Az emlékezéssor voltaképpen édesapja halálának és temetésének drámai fölidézésébe szőtt családtörténet, beleágyazva a bukovinai magyarság krónikájába.

Jellemző örökségük a székelység régi névhagyománya: a legtöbben voltaképp két vagy három keresztnevet viselnek, mert a családnév is rendszerint az, pl. *Illés Gergely, Domokos Lázár, Mózes Vilmos, Miklós Péter, Gáspár Simon Antal.* A régies, bibliás nevek használatát pedig érdekesen szemléltetik a háromkirályokra emlékeztető Tamás fiúk: *Gáspár, Menyhért* és *Boldizsár.* A női nevek közt is vannak szokatlanok, ritkák: *Bregita,* azaz Brigitta, *Emerencia, Apollónia;* becézve *Emer, Apolló.* Névadási szokásuk tehát legalább száz évvel megelőzte a különlegességeket hajszoló mai névdivatot.

Azt hiszem, a legelszigeteltebb falunkban, a legöregebb emberek közt sem él már a *kend*-ezés; az író azonban tiszteletteljes természetességgel

(Folytatás a 8. oldalon.)

Gyöngyalak; vagy eredetiesítsük-e a verset?

Nemcsak az antik, hanem a középkori márványszobrok is festve voltak. A vegyi vizsgálatok mai lehetőségeivel megbízhatóan rekonstruálhatnánk eredeti színezésüket. Nem tesszük meg, nekünk így szépek ezek az alkotások, eredetijükhöz képest hűtlen állapotban. Nem mindig szükséges és érdemes „eredetiesíteni" egy-egy lírai művet sem.

Csokonai így rója meg az „ingó kegyelmű" Lillát, gyengéden figyelmeztetve, hogy ha tőle elpártol is, alighanem csalódni fog új választottjában:

„Én pedig mintsem szavamban
Tégedet csufoljalak;
Szánlak inkább, és magamban
Megbocsátok, *gyöngyalak*!"
(Szemrehányás)

Kölcsey még elítéli a befejezést ama híres-hírhedt bírálatában: „... ma is ott állanak sok szép dalaiban a Gyöngyalak, a Kincsem, a Csócsi és más számtalan köz expressiók, melyek a legszebb sorokat elrútítják..." Százhúsz évvel később egészen másképpen vélekedik ugyanerről Szerb Antal: Csokonai „a népitől nemcsak tárgyat merített, hanem néha paraszti kifejezésekkel is tarkázta költeményeit – néha sikerült, mint ez a gyönyörű befejezés (...) De nem mindig talált ilyen csodálatos szavakra, mint a *gyöngyalak.*"

Köz expressio, vagyis közönséges, alantas kifejezés-e a *gyöngyalak,* vagy bámulatosan szép költői lelemény a népi szókincsből? Az ilyen kérdésekre találó felelet Tandori Dezsőnek „Az estély" című verséből idézhető kérdéspár:

„– Hány óra?"
„– Mikor?"

Vagyis mást jelentett a címbe írt szó a múlt század elején a lírában, és megint mást napjainkban. Maga az *alak* szó is csak a nyelvújítás óta jelenti azt, amit ma; szűk területre, a Szamoshátra korlátozódik nyelvjárási 'szép' jelentése is. Korábban széltében-hosszában azt jelentette nyelvünkben, hogy 'baba, bábu, álarc'. A *gyöngyalak* aligha volt bók, dicséret, hisz körülbelül 'gyöngyös bábu' az értelme. Olyasféle látszatdicséret volt, mint ma a *díszvirág, jómadár, díszpinty, jó firma, no te híres.* Vác környékén nemrég még *gyöngyalak, gyöngymadár, gyöngység* (kiejtésben: *gyönycsíg*) volt a gúnyos címzése mindazoknak, akik rossz fát tettek a tűzre... A régi Udvarhely megyei *gyöngyalak* 'szép leány' okvetlenül újabb jelentésfejlődés a vácihoz képest az *alak* eredetibb jelentését tekintve.

Kölcseynek nyilván nemcsak az volt ebben az esetben a kifogása, hogy a választékos költői nyelvbe nyelvjárási szintű szó vegyült, hanem az is, hogy a *gyöngyalak* fenntartásossá, kérdésessé teszi a lírai én megbocsátását. Mivel nyelvjárásainkban sem gyakori ez a kifejezés, köz- és irodalmi nyelvünkbe meg tulajdonképpen bele sem került, méltán vehette Szerb Antal ezt a szót épp ellenkező előjelűnek itt: gyengéden bókolva, igenis, bókolva pecsételi meg a megbocsátás őszinteségét, igaz voltát.

Bizonygathatja a nyelvi múzeumőr, a holt betűhöz ragaszkodó filosz, hogy Szerb Antal „fatális félreértése" ellenére úgy szebb a vers, amilyen értelemben Csokonai eredetileg írta, s ahogy Kölcsey értette (ha elítélte is érte). Bizonygathatja – de nem nekem! Én Szerb Antallal olvasom a „Szemrehányás"-t, és ezt a jogomat csak azok vonhatják kétségbe, akik színesre festetik majd a milói Vénuszt...

Török Gábor

(Folytatás a 7. oldalról.)

szólítja *kend*-nek a szüleit és falubeli ismerőseit, sőt – szintén magázva – jóval idősebb bátyját is. E megszólításban, mely már a múlt század közepén lebecsülő értékű lett, náluk még megmaradt az egykori *kegyelmed* tisztessége. Erre emlékeztet az *ural* igének ilyen használata is: „Ne *uraltassa* magát", azaz: ne kéresse, mint egy úr.

Sok egyéb régiség is megőrződött a bukovinai székelyek nyelvében. Így pl. az *-ódik, -ődik* szenvedő igeképző gyakorisága, cáfolatul arra a téves nézetre, hogy a szenvedő ige magyartalan. Tamás eleven alakjai még így beszélnek: *erő gyűjtődött bennem, el ne emésztődj, váltódjon a szomorúság*. Sőt látszólag fölöslegesen is előfordul e képző: *búdosódott*, ne *virrasztódjon*. – Feltűnően régi nyelvállapotot őriz a nem hasonuló *-val, -vel* rag: *apádval, magikval; présvel, elyenekvel*. – Székely nyelvi jellegzetesség a kicsinyített szóalakok kedvelése, ami sajátosan gyermekded, kedveskedő-kedélyes ízt ad beszédüknek: *tehenke, kenyerke, nagyobbacska* legény, *régebbecske, jobbacskán, valamicskét*. – Erős tájnyelvi hangulatot árasztanak a határozók is: *bévül*, a kapun *küjel*, gondold *hezza*, közelebb *hezzik*, azaz hozzájuk, szemet vet *rejik*, vagyis reájuk, *esment, emiánt, kicsiddég*. – Találkozunk egy furcsa kötőszóval, melynek ellentéteskapcsoló szerepét az ilyen mondat világítja meg: „Az ütközeteket mintha elfelejtette volna ... *Hanemegyeb* a fogságot többször es emlegette." – Sok szó ejtésében mutatkozik a jellemző *ü-zés, e-zés*: *mü es, münköt, küssebb, üdő, üsmer, szüves; heába, esszerakja*.

Az író tudatos mértéktartását dicséri, hogy bár nyelvhasználatban, stílusában az otthoni beszédhez simul, finom árnyalással eltér tőle, ahol ő maga szól, a köznyelvi kiejtés és mondatszövés szerint. A különbséget azzal is jelzi, hogy a tájnyelven beszélők mondatait a kiejtést tükröző fonetikus formában írja le: *dógozni, keszte, eccer, monták, ájjon, tarcsa, fizettyük*. Zavaró túlzás ez a „betűnépieskedés", hiszen a sűrű tájnyelvi jelenségek nagyon is jellemzők, és bőven megadják a szöveg savát-borsát. E felemásság különösen feltűnő ugyanolyan szóalak megismétlésében, pl. *Aztán? – Asztán?; Álmottál? – Nem aludtam*.

Az olvasóra való tekintettel azonban a szinte magnetofonhűségű „idézett" szövegekben is igen mérsékelten él az író kevésbé ismert tájszavakkal, s a mondatba ágyazva igyekszik jelentésüket megvilágítani vagy éreztetni. Pl.: a *nap*szállat a fák mögé ért; szombaton *sirülök* vissza; gyorsan *megcsipekedett*, házat épített; elláttak *pityókával*, lisztvel; *csihános* (csalános, csípős) nóta; jól megadta a *fehérnépnek;* segítettünk *rajtik; sirített* (csavaros) észjárásával; ünnepnap, *méhesnap* (azaz hétköznap); erről azt hinnénk, hogy talán a régi *mívesnap* „értelmesebb" elferdítése, pedig a méhek szorgalmáról alkotta e nevet a népi szemlélet.

De a külsőséges, könnyen szembetűnő nyelvi sajátságokon túl még hitelesebbé és vonzóbbá teszi Tamás Menyhért könyvét a gondolkodásmód, észjárás hű tükröztetése, az egymásba kapcsolódó vagy összevillanó mondatok szövése, csattanós szórendjükkel, érzékletes hangsúlyaikkal és dallamukkal. Az írónak nem kellett „ráhangolódni" erre a kifejezésmódra, sajátja ez, hiszen beleszületett, s most csak visszaszállt belé, a mélyére ereszkedve. Hogy egy-kettőt kiragadjunk ízelítőül e jellemző sajátságokból, ilyen pl. a hátravetett igekötő: *hasadt meg* a lelkem, *szökött ki* a szüvem, *veszett meg*, napról napra *leszek oda;* a nyomatékos, ismétlő rákérdezés: *igen-e?, rólunk-e?, a madárt-e?;* a jellegzetesen erdélyi *kell legyen*, tovább *kell menjünk, meg kell haljak* forma; a hetyke válasz: ha nem, *annyi* ..., ti. annyi baj legyen.

Igazában persze csak egy hosszabb szövegrésszel lehetne éreztetni ennek a nyelvnek különös ízét, báját s a mögötte bujkáló észjárás kacskaringóit. A bőség zavara azonban arra kényszerít, hogy szinte találomra emeljek ki néhány rövid részletet.

Az író érdeklődik apja gyermekkoráról: „Rossz gyerek volt-e?" „Várjál, gondoljam meg, mit mondok, mert még ellenem fordítod, ha rosszat teszel. Várjál: mint a többi." „A többi milyen volt?" „Égetni való." „Kendről nehezen hiszem." „No, nem olyan, akit elsőnek kellett volna a tűzre vetni, hanem aki a végire marad." A vándorlásról és a menekülés megpróbáltatásairól így szól az apa: „Az újság es elyesféléket firkált essze, hogy a szegénységen és a tetűn küjel semmit se hoztunk magunkval. Kezdem a szegénységvel meg a tetűvel. Az lett volna isten csodája, ha ennyi hányódás, árokmarti, istállószalmán töltött éjjel után ünneplősen és tetű nélkül érkezünk ide. Nem a templomba készültünk, s nem es onnan jöttünk. Emiánt sose szégyelltem magamot. Azok képiről süljön le a bőr, akik földönfutóvá tettek münköt."

Csak utalhatok a könyv egyik ragyogó részletére, az ősi szokást őrző guzsalyas est felidézésére. A nótás, mesélgetős, csípősen tréfálkozó jelenetsor a maga hiteles természetességében egy kis dramaturgiai remeklés, szinte megelevenítésre kínálkozik és kívánkozik.

Tamás Menyhért könyvének alcíme: Az utolsó fejezet apám regényéből. Írói küldetése és véreinek emléke egyaránt követeli, hogy megírja hozzá a többit is.

Kovalovszky Miklós

SAKK

Portischt ketten is behozták

Aki soha életében nem hallotta Portisch Lajos nevét, könnyen – és jogosan! – értheti úgy a címet, hogy *valahonnét valahova behozták, bevitték* a szóban forgó személyt.

Sok mindenre rámondja nyelvőr és nem nyelvőr egyaránt, hogy germanizmus, ami esetleg nem is az. Itt mindenestre azzal van dolgunk.

Az *einbringen, einholen* szolgai fordítását nemcsak A magyar nyelv értelmező szótára tartja „általában kerülendőnek és feleslegesnek" (I. k., 476. l.), hanem a Nyelvművelő kézikönyv is: „Kerüljük a *behoz* ige ilyen használatát, mert nem felel meg a magyaros szemléletnek, s mert szebb és kifejezőbb szavakat szorít ki a használatból" (294. l.).

Írjunk tehát valami mást a „behozták" helyére! Például: Portischt ketten is *utolérték*.

NAHÁT!

A nők egyenjogúsításával mi, férfiak már eddig is sok, azelőtt főleg női munkának számító terhet vettünk le az asszonyok válláról, a háztartás vezetésétől egészen a gyermeknevelésig. A szülés azonban mind a mai napig megmaradt olyan területnek, ahol nem segíthetünk. Örömmel olvastam, hogy hamarosan itt is örvendetes változások várhatók. A Magyar Nemzet 1981. december 20-i számában, az Együtt viselt terhesség című cikkben ugyanis ez áll:

„Debrecenben a jövő év elején olyan szülészeti osztályt avatnak, amelyben az úgynevezett vajúdóban ott lehet a férj **és nyugtathatja, biztathatja az asszonyt** (akár tolófájásokat is érezhet.)"

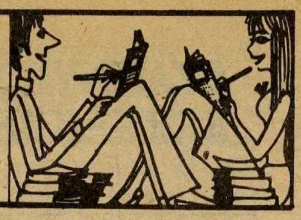
(Ruttkay János)
Kecskemét

A zárójeles kiegészítés valóban olyan változásokra utal, amelyeknek bekövetkezésében nemigen bízhatunk. Ebben a formában talán nagyobb hitele lenne a közlésnek:

... az úgynevezett vajúdóban ott lehet a férj, **és** nyugtathatja, biztathatja az asszonyt (akár még a tolófájások idején is).

T. Urbán Ilona

NYELV ÉS ISKOLA

„Sulisajtó"

„Megjelent az iskolaújság!" – harsan a kiáltás a folyosón. Kezek és lapok röpködnek a levegőben. Néhány perc múlva az utolsó példánnyal robog el az egyik diák.

Népszerű az iskolaújság.

Néhány éve Baján, a Tóth Kálmán Gimnáziumban érdekes kiállítást láttam: összegyűjtötték és bemutatták az országban megjelenő diáklapokat. (Érdemes lenne megismételni!) Én magam is szenvedélyes gyűjtője vagyok ezeknek, közel száz kiadványt őrzök már.

Milyen a „sulisajtó" színvonala?

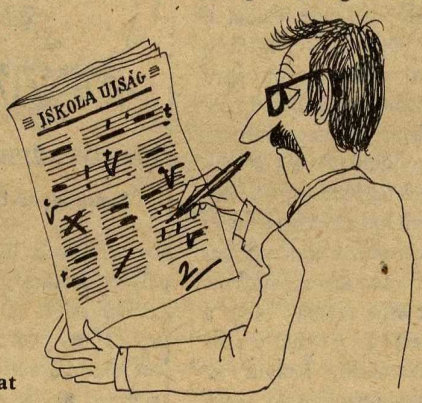
Okos, színes összeállítás majd' mindegyik, tiszta tükrei az iskolai életnek. A tartalom jeles osztályzatot érdemel.

És a nyelv?

Próbát tettem. Az iskolai magyar dolgozatok szokásos értékelési szempontjai szerint átböngésztem jó néhány diákújságot. (Legtöbbjüket „házon belül" sokszorosították.) S hogy milyen lett a képzeletbeli érdemjegy? Bizony alig érte el a „ketteskét".

Melyek a típushibák?

A szóhasználat bizonytalan, kapkodó, nincs saját forrása. A diákpennát híg keveréknyelvbe

Gyenge dolgozat

mártják, kusza vegyestálból szedegetnek. A hozzávalók: egy konzervmondat a mozgalmi zsargonból, egy rágós kifejezés a tudományoskodó iskolai dolgozatból, egy szaftos fordulat a menzán várakozók szókincséből, egy kocsonyásodó körmondat a hivatalos osztálymunkatervből, s a tetejére habos-hangzatos szavakat szórnak a publicisztika éppen divatos szövegeiből.

Íme, némi „kóstoló"!

A Diákszemmel című lapból ez a mondat sandított rám: „A büfés néni azt nyilatkozta, hogy azért nincs tej, mert a diákság részéről nincs olyan kereslet, amelyet gazdaságosan ki lehetne elégíteni." A Zsibongó című diákújságban a következő mondat harsogott: „Mintegy 300 néző szorongott a tornateremben, fogyasztva a pályát és a levegőt."

De nem csak a nyelvhelyességgel és a hangnemmel van baj. A cikkek szerkezeti felépítése nem eléggé átgondolt, a szövegösszefüggés olykor megszakad, pedig a publicisztika a logikus, világos tagolást igényli.

És a helyesírás? A tengernyi hibát hordozván még a fekete nyomdafesték is pironkodik...

Mit kellene tenni?

E lapoknak az ifjúsági szervezet a „mecénása", a KISZ-tanácsadó tanár elsősorban tartalmi segítést, ellenőrzést végez. Külön nyelvi „átfésülés" kevés helyen van. Erre föl lehetne kérni az önképzőkör vagy az anyanyelvi szakkör tagjait és az őket irányító pedagógust, aki természetesen magyarszakos.

Ne feledjük: a sajtóhiba – „emberhiba"!

Koltói Ádám
(Cegléd)

„Így beszélünk mi"

Az elfogultak a mai ifjúság megjelenését, viselkedését, beszédét, „szúrós" szemmel nézik, bírálják. A közéleti „mennydörgés" gyakran csattog a fiatalok feje fölött – nem minden ok nélkül –, és ritkán jelez szélcsendet a társadalmi barométer. A maradiak hada szinte mindenben talál kifogásolnivalót, okot a szidásra, és különös szeretettel sorolja a bűnlajstromot. A jól ismert szólamgyűjteményből naponta hallhatunk egy-egy visszatérő, örökzöld sóhajt: „Bezzeg az én időmben! ... Csak mertem volna én! ... Próbáltuk volna csak! ... Felzavartak ... Lezavartak ... Kizavartak..."

Az összehasonlításból kiderül, hogy mi, fiatalok erőszakosak vagyunk, érthetetlenek, rémesek, taknyosak, elviselhetetlenek, és egyáltalán nem vagyunk életrevalók. Pedig szinte nincs olyan „bűnünk", amelynek múltbéli párja ne akadna.

„Köztudomású" például, hogy a mai fiatalok trehányak, nem tanulnak, rendetlen hajzatúak, kódorognak. De azt már kevesebben tudják, hogy 400 évvel ezelőtt épp ilyennek festette le Káint Szegedi Lőrinc a Theophaniában „A mi első atyáinknak állapotjáról" szóló iskolajátékában. A darabban Éva ősanyánk fia, Káin miatt kesereg, akinek magaviselete kísértetiesen hasonlít a mai fiatalokéhoz.

Azt is mondják, hogy a komoly dolgok nem érdeklik a mai fiatalokat, képesek napszám fecsegni kedvenc színészükről, énekeseikről, sportolóikról. És íme: már kétezer évvel ezelőtt is ilyen problémákkal kellett szembenéznie az akkori felnőtteknek. Publius Cornelius Tacitus ezt írta „Beszélgetés a szónokokról" című munkájában: „Fiatalságunk jellemző hibája a színészimádat, a gladiátormérkőzések és lóversenyek iránti szenvedély. Ha ezek foglalják el és szállják meg a lelkeket, mennyicske hely marad a tisztes művészetek számára? Hányat találsz a fiatalok között, aki otthon másról ejt szót? Beszélnek-e másról a fiatalok...?"

Tehát már kétezer éve a felnőttek dorgálása és bírálata ellenére mi egyre csak mondjuk a magunkét a saját témáinkról, – a saját nyelvünkön.

Azonban az elmúlt századokban nem volt ilyen éles konfliktusok forrása a fiatalok beszédmódja. Régen jobban alkalmazkodtak apáik nyelvezetéhez az akkori fiatalok. Jó példa erre Bartakovit György diák levele 1666-ból. Így írt apjának Pozsonyból: „Ajanlom alazatos szolgalatomat kegyelmednek mint szerelmes Atyam Uramnak. Isten sok jokkal s hosszu elettel latogassa kegyelmed. – Nagy alazatosan vettem az kegyelmed, nikem irott levelit, melyből ertettem az kegyelmed nagy beteges voltat, higgye kegyelmed ides Atyam Uram, hogy azt olvastam igen megszomorodtam, de mihant aztat olvastam, hogy immar Lipcsin is valt kegyelmed, igen megh eöröltem. – Az aranyat ides Atyam Uram igen köszönöm mert bizony soha jobbkort nem köthette volna kegyelmed mivel mostan megint egy uj magistert hoztak az ki engemet is fog tanitani ezirt megint kit könyvet kellett vennem."

Az alkalmazkodás a felnőttek beszédéhez mára már eltűnt, s talán épp ezért vált ki éles vitákat a fiatalok beszéde. A 60-as évektől megnövekedett az ifjúság önállósága a családban, a társadalomban. Ez a demokratizálódási folyamat nem a nyelvi egységet erősítette, hanem a nyelvi rétegek – főleg az ifjúsági nyelv – „elkülönülését".

A fiatalok gondolkodása és nyelvhasználata között ellentmondás van. A mai fiataloktól – joggal – elvárhatnánk, hogy beszédük csiszolt, „jól öltözött" legyen, hiszen naponta hallgatják a rádiót, nézik a televíziót, s így ismeretek tömkelegét kap-

Tacitus: „Ejnye, ebadta kölyke, hogy beszélsz?"

ják – nem is akárhogyan: világos, „kerek" mondatokban, változatos szókinccsel. Ennek ellenére a nyelvből csak egy keskeny „szókincs-sáv"-ot használnak.

Miért ilyen a nyelvünk a sokrétű ismeretanyag ellenére? Miért van ez az ellentmondás? Mert alig beszélünk. „Nem tekinthető nyugodt beszélgetési helynek a sportoló fiatal edzőpályája, még kevésbé a beatklub fültépő, zajos forgataga, a művelődési ház is gépzenétől hangos. Tehát nincs kivel és hol beszélgetni. – Otthon a családon belül sem kapja meg a nyelvi, stiláris alapokat, sem a serkentést a helyesebb, tisztultabb beszédre. – Egyetlen hely áll rendelkezésére a beszédkészségrendszer fejlesztésére: az iskolarendszer" – írja Fischer Sándor az Élet és Irodalomban.

Az iskolában kell tehát „beszéltetni" a fiatalokat. A tesztek automatikus kitöltése, a gépek megindítása helyett, illetve mellett szóra kell bírni őket feleltetéskor, a szakkörökben, a KISZ-ben, az iskolarádióban. De ne csak azok beszéljenek, akiknek egyébként sem esik nehezükre emberek elé kiállni és véleményt mondani, megszólalni. Azok gyakorolják ezt, akiknek nem megy.

A tanárok és a KISZ-vezetők feladata, hogy megköveteljék tőlük: tartsanak kiselőadásokat, mondjanak véleményt politikai vitakörökön, nyilatkozzanak... S az elején még ijedt, bátortalan hangú diák is előbb-utóbb „belejön" a beszédbe.

(Folytatjuk.)

Farkas Márta
középisk. tanuló
Cegléd

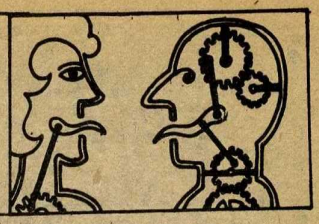
Figyelmező

„A magyar nyelv zenei követelményei elég nagyok. Külföldiek csak fejlett hallás és ritmusérzék segítségével közelíthetik meg. Rövid és hosszú hangzók közt éles különbséget teszünk. A mi nyelvünk az egyetlen e tájon, amelyben egy kis nyújtott ejtés azonnal megváltoztathatja a szó értelmét (csikós-csikos stb.). A magyar fülben már maga a nyelv kifejleszt bizonyos fokú zeneérzéket. Ha valakinek beszédébe csak kevéssé is belevegyül egy más nyelv zeneisége: a magyar észreveszi."

„Mindenki, aki kénytelen foglalkozásánál vagy körülményeinél fogva idegen nyelveken olvasni és beszélni, naponta érzi, hogy ezzel nemcsak magyar nyelvérzékét, hanem kiejtését is veszélyezteti. Míg az idegen beolvadók magukkal hozott, öröklött fonetikája okozza beszédük elütő színét, a magyar születésűek maguk alatt vágják a fát. Mennél gyakrabban és sikeresebben állítjuk át beszélő szerveinket idegen nyelvre, annál több kárát vallja magyar kiejtésünk."

(Kodály Zoltán)

SZAKNYELVI BERKEKBEN

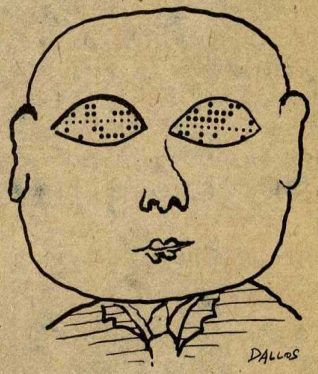
Se vége, se hossza?

A tudományos-technikai forradalom alaposan megváltoztatta fogyasztói szokásainkat. Nemcsak az anyagi fogyasztás struktúrája, hanem szellemi fogyasztásunk szerkezete is megváltozott: a megjelenő könyvek kétharmad része szaktárgyú, s ennek megfelelően szaknyelven közvetíti az ismereteket éppen úgy, mint a számtalan szakmai folyóirat.

De vajon mi is az a szaknyelv? Idegen szavak halmaza? A következő mondatban csak egyetlen idegen szó van, mégis érződik rajta, hogy szakmai közegből való: „Nehéz feladat a közületi beszélőhely-sűrűség számításához valamely országra nézve a távlatilag elérhető bruttó termelési érték meghatározása." E mondatban még a magyar *beszélőhely-sűrűség* is idegen szóként hat a laikusra, mert nem ismeri annak szakmai értelmét (= a 100 lakosra jutó telefonállomások száma). Nem a szavak alakja teszi tehát a szöveget szakmaivá, hanem az egyes szavakhoz fűződő szakmai jelentés, azaz a szakmai fogalom.

A fogalmiság elsősorban a pontos szakmai meghatározottságban jelentkezik. A köznyelven beszélő előtt is jól ismert *pecsenye* szó például az öntésznek a vékony, homokot és fémet tartalmazó, vastagodó formában jelentkező öntvényhibát jelenti, s nincs semmi kapcsolatban azzal, ami ebben a szólásban van: *megsüti a maga pecsenyéjét*. A pontos fogalmi meghatározottság sokszor magában a megnevezésben is megjelenik, és a szakkifejezés meghosszabbodásával jár, mint például ebben: *ívvágás fúvott levegővel*.

Ha alaposabban megvizsgáljuk újonnan keletkező szaknyelvi megnevezéseinket, meg kell állapítanunk, hogy hosszúságuk egyre növekszik. Egyik hagyományos szakmánk (öntészet) szótárában a több szavas megnevezések aránya még csak 35,9%, a modernebb irányítástechnika szótárában már 50,2%. Mit jelent ez? Az egyre mélyülő ismeretek (tehát a mind finomabb részfogalmak felismerése) újabb és újabb ismertetőjegyek megnevezését

DALLOS KÉPESSZÓTÁRA

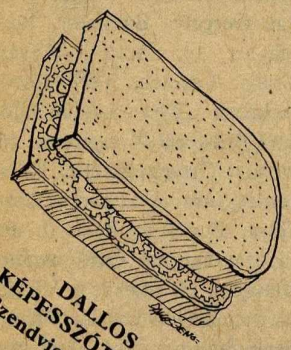
Szembogár-burjánzás

követelik meg. Egyszerű volt a helyzet, amikor csak a közönséges *kapcsoló*-t ismertük, de ma már *váltakozó áramú légszigetelésű normálüzemi kivitelű kisfeszültségű mágneskapcsoló*-ról is kell beszélnünk (ez hétszavas megnevezés). Persze, ez sem a felső határ, mert van ilyen „hivatalos" megnevezésünk is: *Bébi száras cipő, mollabox és polypel kombinált felsőrésszel, médi melegbéléssel, poró talp, ragasztott*. És ez megnevezés ám, nem meghatározás! Így közli az Árszabályozás 1978. évi 3. száma.

Hogy az ilyen hosszú megnevezések milyen terhet jelentenek az emlékezetnek, az nyilvánvaló. Mégis azt kell mondanunk, hogy kiküszöbölésük szinte lehetetlen. Tudniillik nincsen annyi tő-, illetőleg képzett szó szókincsünkben, amennyi elegendő volna minden szakmai fogalom egyszavas megnevezésére. A szóösszetétel ugyan sokszor „besegít" (pl. *hidegpont-kompenzátor, kéktörékenység* stb.), de mindent nem lehet összetett szóval sem kife-

jezni (pl. *döntött helyzetben öntésre előkészített forma*). És ami még bonyolultabbá teszi a helyzetet: a több szavas kifejezések a szövegben általában nem rövidülnek, hanem egymással kapcsolatra lépve szinte „újratermelik" önmagukat (pl. *az időegység alatt gáznemű állapotba átmenő kenőanyag tömege, a gázelvezető csatornán keresztül az időegység alatt eltávozott gáz tömege* stb.).

A fogalmiságra való törekvésnek ez a módja zsúfolttá teszi a szöveget, és a megértést aligha könnyíti. A megértést veszélyeztetni pedig éppen a szakszövegben nem szabad. Ha már kénytelenek vagyunk több

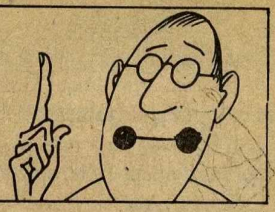
DALLOS KÉPESSZÓTÁRA
Szendvics-szerkezet

szóból álló megnevezésekkel dolgozni, legalább azzal segítsük az olvasót, még ha szakember is, hogy ne erőltessünk egyetlen mondatba két vagy több hosszú kifejezést, azaz tagoljuk jobban mondanivalónkat. A bevezetőben idézett mondatot (amely egy híradástechnikus cikkéből való) így tehetjük könnyebben emészthetővé: „Minden országban nehéz feladat a közületi beszélőhely-sűrűséget megtervezni. Ehhez előbb ismerni kell a jövőben elérhető bruttó termelési értéket."

Kérdés persze, hogy a szakembert zavarja-e a hosszú megnevezések lánca? Van, akit nem. Például a viccbeli kémiaprofesszor a patikába belépve így jelezte vásárlási szándékát: „Kérek egy csomag 1-fenil-2,3-dimetil-4-dimetil-amino-piralozon(5)-öt." – Talán piramidonra gondol, professzor úr?" – kérdi a patikus. „Lehet, csak nem tudom megjegyezni a nevét."

Pusztai István

BESZÉLNI NEHÉZ

Ecsetvonások Kodály arcképéhez

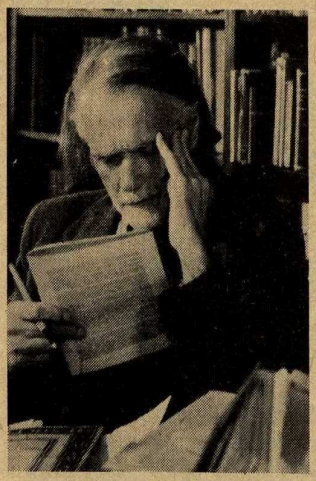
A száz éve született Kodály Zoltánról a magyar, az európai és az egyetemes emberi kultúra fórumain elsősorban a zene sokoldalú művelőjeként emlékeznek meg ez évben, ez természetes és érthető. Hiányos volna mégis a róla festett kép, há – legalább néhány szerény ecsetvonással – nem járulna hozzá a magyar nyelvművelésnek, illetőleg még közelebbről: a magyar beszédkultúra ápolásának krónikása is.

Negyvenöt éve, 1937-ben hangzott el az Eötvös Kollégium hajdani növendékei – akkor már tekintélyes professzorok – körében a zeneszerzőként, zenekutatóként, zenepedagógusként ismert és elismert Kodály Zoltánnak „A magyar kiejtés romlásáról" szóló előadása, melyet azóta, Eckhardt Sándor találó szavával, „Kodály riadója"-ként emlegetünk a művelődés- és tudománytörténetben. A rá következő esztendőben rádióelőadásként tért vissza a szerző a témára, ezzel a mozgósító címmel: „Vessünk gátat kiejtésünk romlásának!"

Hogy e két felhívás nem maradt pusztába kiáltott szó, arra elég sok a bizonyíték. Már 1939 áprilisában, s attól kezdve (némi háború utáni megszakítást nem számítva) évenként, megrendezte a jó magyar ejtés versenyét a budapesti egyetem bölcsészkara. S föllendítette a kapott ösztönzés a magyar kiejtéssel foglalkozó szakirodalmat is. Szathmári Istvánnak „A magyar stilisztika útja" című igényes munkájában a bibliográfiai rész tanúsítja: a téma iránti érdeklődés Kodály első cikke után megtízszereződött.

Tizenöt éve, 1967-ben jelent meg tőlem ez az adat. Egri előadásomban hangzott el, két évvel korábban; – ahol Kodály Zoltán még utoljára, de tevékenyen és élénk érdeklődéssel, részt vállalt a magyar kiejtés, az akkor már széles társadalmi üggyé váló beszédkultúra gondjainak és a vele kapcsolatos teendőknek számbavételében, megvitatásában.

Mi is történt közben, az első figyelmeztetés és az első szakkonferencia között eltelt három évtizedben? – Az egri számbavétel azt mutatta: az érdeklődés megnőtt a beszédkultúra iránt,

Kodály Zoltán a dolgozószobában

de inkább csak a szűkebb szakmai berkekben. Ott szinte szállóigévé vált Kodálynak egy-két találó, elsősorban kritikai jellegű megjegyzése. Mindenekelőtt ez: „Végigjárhatjuk a tizenhat iskolát anélkül, hogy valaha figyelmeztetnének a hibás kiejtésre, s megmutatnák a jót". De sokat idézték ezt a megállapítását is: „A magyar kiejtést is tanulni kell, még a született magyarnak is". S hozzá olykor ezt a biztatást: „A jó beszédet meg lehet tanulni annak is, aki nem született szónok".

Mégis: eléggé felületi maradt a visszhang, tartalmában és terjedelmében egyaránt. A „kiejtés" fogalma a többség számára a hangképzés (esetleg a hangadás) szintjéig terjedt. Pedig Kodály rámutatott már: az igényesebb, a versenyzésig jutott tanárjelöltek a hangképzéssel és hangkapcsolásokkal jól elboldogulnak. De „már a mondathangsúly elhelyezésében, a mondat dallamának kikerekítésében több volt a bizonytalanság... Hosszabb részek felépítése, változatos, emelkedő formába öntése már igen keveseknek sikerült". Mindez arra utal: ő már a kezdetkor beleértette a „kiejtés" fogalmába a beszéd egész hangzó oldalát, egészen az értő és értető szövegtolmácsolásig.

A harminc év a „riadó" és az egri konferencia között a tudományos megalapozásban is csak a kezdetekre volt elegendő. Kodály mindjárt fellépésekor felvázolta a legsürgősebbeket: hogy kiejtési szótár kell, rövid szabályzati résszel; norma, amely az iskolától a színházig mindenütt irányadó; beszédművészeti (kötelező) képzést kell bevezetni legalább a leendő tanárok és jogászok számára; kiejtési versenyeket szervezni; s előzetes beszédszűrésre bocsátani mindazokat, akik a rádió nyilvánossága előtt kívánnak megszólalni.

Egerben, három évtized múltán, változatlanul fennálló adósságként kellett lajstromoznunk mindezt. S újrafelfedezni azt, amit ő már a kezdet kezdetén kimondott: hogy „életté mindez csak tömegmozgalom által válik".

Napjaink új lendületét a beszédkultúra ápolásában legtöbben a fentebb emlegetett egri konferenciának tulajdonítják. Ez azonban részigazság! Ami a kérdés feltevését illeti, arról maga a történelmi fejlődés gondoskodott. A hatvanas évek közepén már kibontakozásnak indult szocialista demokratizmus, a megélénkült közéletiség, a mondanivaló tartalmának kérdése mellé iktatta a kulturált és hatékony formáét is.

A születő válasz a kor feltette kérdésre, magvában, ott rejlett már abban az új kezdeményezésben, amelyet e konferencián Bencédy József így jelentett be: „Küszöbön áll a Kazinczy-verseny iskolai megrendezése. Péchy Blanka nemes és nagyszerű alapítványa révén az idei tanévben középiskolás tanulók részesülhetnek – először – a példamutató beszédért járó oklevélben és kitüntetésben".

A többségnek ez ott talán el is ment a füle mellett. Azóta viszont tudjuk már: amit a maga történelmi lehetőségei között – egy tömegmozgalmaktól reszketős korszakban – Kodály Zoltán kezdeményezett, s az értelmiség egy részére tudott csak kiterjeszteni, az egy kedvezőbb korban – fejlődésünknek immár tömegkultúrát, a tömegek kulturálódását igénylő szakaszában – Péchy Blanka áldozatos, sokágú és lankadatlan munkálkodása során idestova nemzeti méretűvé szélesedett.

A folytonosság tudatára és vállalására csak egyetlen bizonyítékot most! A mind szélesebb köröket megmozgató „Beszélni nehéz!" rádióműsor elején és végén, Péchy Blanka választása szerint, zenei szignálként egy Kodály-műnek, a Galántai táncoknak legvégső néhány akkordja csendül fel.

Deme László

Hát izé...

A nyökögés kérdéséhez kapcsolódom. Szépnek én sem tartom; mégis örülök, hogy Deme László az ez évi első számban türelmet javasolt vele szemben. Kiegészítésül, más oldalról indulva, magam is megfogalmaznám egy „nyökögő laikus" gondolatait.

Tegyük fel: egy társaságban (pl. munkahelyi kollektívában) váratlanul nekem szegeznek egy kényes kérdést; mondjuk: mi a véleményem a távollevő X-ről, akiről mostanában pletykák keringenek. Mit mondhatok hirtelen? Hogy „nem zörög a haraszt..."? – Nem: ez a közhely burkolt ítélet (esetleg elsietett előítélet). – Térjek ki azzal a közhellyel, hogy „az emberek sokat beszélnek"? Nem: ezzel sérteném a pletykakedvelő kollektívát.

Tehát meg kell gondolnom, mit mondjak. Ehhez pedig *időt kell nyernem.* Húzzam ki az időt hallgatással? Nem: a kínos csend zavarná a kommunikációs folyamatot. – Marad a „hát, izé, hogy is mondjam csak..." Ez a formula, azon felül, hogy – szükség esetén nyökögéssel is megnyújtva – időt ad a gondolkodásra, fedi a valóságot: őszintén kifejezem vele, hogy véleményemet szeretném értelmes formába önteni.

De mi a helyzet, ha egy rádiós vagy tévés riporter szegez neki valakinek egy váratlan kérdést? Vagy épp maga a riporter kerül váratlan helyzetbe, esetleg egy előző kérdésére kapott meglepő válasz következtében! Hosszas hallgatásnak nincs helye; az adásidő sürget. – Az „Izé, hogy is mondjam csak..." a bizalmas társalgásban elmegy. De nyilvánosság előtt...!?

Furcsa módon, itt az van szerencsés helyzetben, aki a kérdéseket leegyszerűsített formában látja, s így mindig keze ügyében van egy előre gyártott panelokból álló kész vélemény (vagy előítélet), mint azonnali válasz. – Ha azonban a riportalany vagy a vitafórum szakember résztvevője a valóban váratlan, nem kipreparált kérdésre pontos választ kíván adni, nemigen nyerhet időt szavainak igényes (és időigényes) megválogatására, csak némi *ööö*, egy kis nyökögés beiktatásával. (S az még mindig jobb, mint ez a tartalmatlan formula: „A kérdésfelvetés jogos...")

Ezért kérek a nyökögők számára – ki nem rendelt védőjükként – türelmet. S itt megyek túl a „türelem" szó értelmezésében azon a jelentésén, amelyet Deme László fejtegetése sugall. Ő abban bízik, hogy idővel, gyakorlással ez a szépséghiba teljesen kiküszöbölődik a nyilvánosság előtti megszólalásból. Én ... hogy is mondjam csak... épp abban reménykedem: sohasem jön el az az idő, amikor minden megszólalónak minden témáról olyan előre gyártott mondatpanel-készlete lesz, hogy gondolkodási időre sosem lesz szüksége.

Tehát annak a „türelemnek", amit én kérek, nem a bizakodó várakozás a jelentése, hanem a megértő és elnéző tolerancia.

Korchmáros László
(Budapest)

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

Először is az idei 1. számunkban közölt feladványok helyes megoldását adjuk meg:

1. Hét szót keresünk. *Égre-földre. Agyba-főbe. Életre-halálra. Tűzzel-vassal. Fűhöz-fához. Ízzé-porrá. Foggal-körömmel* v. *kézzel-lábbal.*

2. Elemzés. A) *Aragon* B) *Karinthy* C) *Auber* D) *Passuth* E) *Rubens* F) *Puskin* G) *Horatius*

3. Hat könyvcím. A) *Sorsvirág* (Győry Dezső); B) *Időrendben* (Örkény István); C) *A vaspata* (Jack London); D) *A vén kandúr* (Tersánszky Józsi Jenő); E) *Hűség* (Berkesi András); F) *Szénanátha* (Stanislav Lem).

4. Megfejelt nevek. *Aida – Alajos; Dalida – Dévald; Eleonóra – Emánuel; Hanna – Hilmár; Janina – Jernő; Liza – Lantos; Melina – Marián; Szemőke – Szelemér; Vilma – Vince; Zelma – Zalán.*

5. Illés Endre a nyelvről. Egy új nyelvújítás oxigéngazdag korszakában élünk.

Azok közül, akik a rejtvényeket helyesen oldották meg, a következők nyertek száz forint értékű könyvutalványt: Almássy Lászlóné, Nyíregyháza, Luther-ház B) II. 5. (4400); Hidas Gergely, Budapest, Bem rakpart 15. (1011); Kováts Csaba, Levelek, Termelőszövetkezet (4555); Lacfalvi József, Budapest, Kenyeres u. 36. (1034); Ország Ferenc, Kecskemét, Jókai u. 1. (6000); Oskó Géza, Bordány, Béke d. 10. (6795); Pappné Csató Anikó, Budapest, Somfa köz 2. VI. 20. (1107), Szívós László, Okány, Szabadság u. 1. (5534); Tátrai Norbert, Sárbogárd, Csók u. 24. (7000); Tauber Ilona, Vác, Attila u. 22. (2600).

„Laikus füllel"

Minden különösebb előkészület és segédeszköz nélkül, a közönség soraiban hallgattam végig az idei Kazinczy-verseny felolvasóit a győri országos döntőn.

Az első napon a szakmunkástanulók, a másodikon a gimnazisták és szakközépiskolások versengését figyeltem. Bizony, egyetlen különösen kiemelkedő vagy nagyobb figyelemre méltó előadást sem jegyezhettem fel. (Tavaly akadt néhány!) – A kötelező szöveg igazi értelmét csak a negyedik-ötödik felolvasás után fogtam fel, de akkor is maradtak még homályos részletek. Ez azt jelzi, hogy a versenyzők nem értették eléggé a szöveg egységes mondanivalóját. Legtöbbször kisebb egységeket, esetleg csak mondatokat fogtak át, mégpedig különböző értelmezéssel; pedig az idei szöveg könnyebb volt a tavalyinál. – Hátráltatta a teljes megértést az is, hogy nem beszéltek elég hangosan. (Több versenyzőt figyelmeztetett is a bíráló bizottság, hogy kezdje újra, hangosabban.) A mondandó súlya és a szöveg természete sok esetben nyugodtabb tempót kívánt volna, mint amilyet kapott.

Több olyan hibával is találkoztam, amilyet a „Beszélni nehéz!" műsorán nevelkedő diákok nem követtek volna el; ilyen a vezetéknév és keresztnév ferde hangsúlyozása, a szünettel való helytelen tagolás, néhány jellemző kapcsolási és lejtési hiba.

Eddigi megfigyeléseim (s egy tavaszi közönségtalálkozón végzett kísérletem eredményei is) azt bizonyítják, hogy csak a rendszeresen és kisebb-nagyobb csoportokban („Beszélni nehéz!"-körökben) végzett közös munkától várhatunk jelentősebb javulást a jövőben.

Sámbokréthy Péter
(Pannonhalma)

A Pontozó új feladatai

I. **Helycsere.** A felsorolt szavak mindegyikében két ugyanazon a helyen álló betűt kell felcserélni, mégpedig úgy, hogy újabb értelmes szó alakuljon ki. Kérdés: melyik két betű cseréljen helyet? Aki rájött a megoldás kulcsára, annak a többi már gyerekjáték. Melyek hát az eredményül kapott szavak? (Megfejtése 10 pont.)

1. Gond
2. Kant
3. Kürt
4. Lakás
5. Rabol
6. Régen
7. Sarok
8. Sörét
9. Tárgy
10. Tenger

II. **Bivalyerejű, majomtermészetű és társai.** Testi-lelki tulajdonságok jelölésére egyaránt gyakran használunk olyan *-ú, -ű* képzős utóhangú összetételeket, amelyeknek előtagja egy állatnév. Rejtvényünkben tizenkét ilyen összetett jelzőnek adjuk meg a jelentését. Melyeknek? (Megfejtésük egyenként 2, összesen 24 pont.)

1. Akinek kétoldalt lelóg a bajusza: .....
2. Akinek nagy hasa és hozzá vékony lába van: .....
3. A rettenthetetlen, bátor
4. A szelíd, jóságos, senkinek sem ártó személy, főleg nő: ...
5. Akinek nagyon kevés a sütnivalója: .....
6. Aki lankadatlanul iparkodik: .....
7. Akinek jámborsága és türelme már szinte az ostobasággal határos: .....
8. A nagyon karcsú nő: ....
9. Akinek tüzes, fekete szeme van: .....
10. Aki nagyon félénk, ijedős: .....
11. Akinek a lába olyan vékony, mint a pipaszár: .....
12. Az agyafúrtan, ravaszul rosszindulatú ember: .....

III. **Betűrejtvény.** Ezt a rejtvényt nagyon komolyan kell venni. Vajon miért? (Megfejtése 8 pont.)

TÖLGY
KÁZUS

IV. **Népneveket keresünk.** Nyelvünkben nagy számban vannak olyan, egy-egy népnevet is tartalmazó s így eredetileg egy bizonyos néphez kötődő kifejezések, összetett szavak, amelyek jelentésükben idővel kiterjedtek, fajta- vagy típusjelölővé váltak, fogalommá lettek. Az összenőtt ikreket pl. – Thaiföld régebbi nevét használva s az erről a veleszületett rendellenességéről ismertté vált ikerpárra utalva – *sziámi ikrek*-nek nevezzük, a legelőkön igen gyakori, szúrós gyomnövényt *szerbtövis*-nek, a csavaranyák forgatására szolgáló kéziszerszámot *franciakulcs*-nak, a közismert ragadós, nyúlós édességet *törökméz*-nek stb. Rejtvényünkben kilenc szót közlünk. Mindegyik elé odakívánkozik egy népnévi előtag, ill. állandósult népnévi jelző. Némelyik esetben több népnév is számításba jöhet, de nekünk most csak egyféle megoldás jó. Hogy melyik, azt nem is nehéz kideríteni. Helyes megfejtés esetén ugyanis a beírt népnevek kezdőbetűi fölülről lefelé olvasva egy játékszer nevévé állnak össze. (Megfejtése 18 pont.)

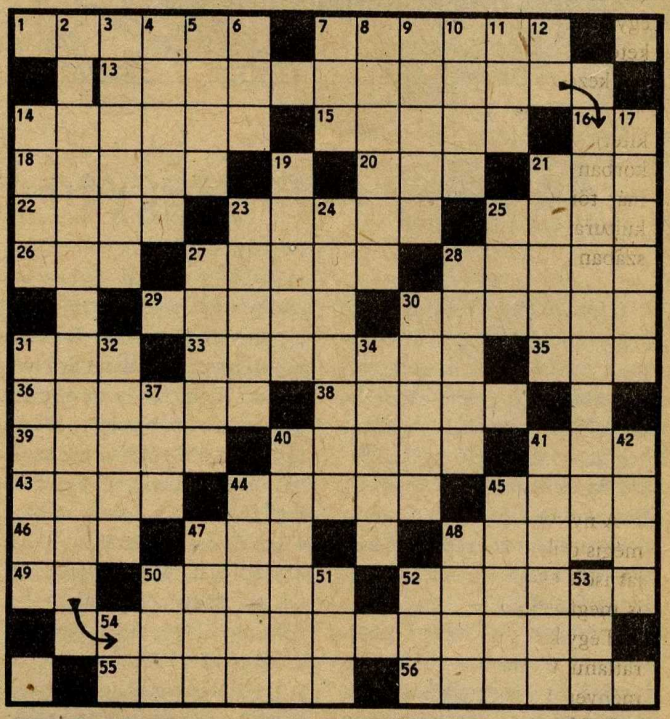
1. ..... ágy
2. ..... -kürt
3. ..... -birs
4. ..... szám
5. ..... -meggy
6. ..... tükör
7. ..... párbaj
8. ..... -tűz
9. ..... -tapasz

V. **Arany-mondás.** Száz éve, 1882. október 22-én halt meg nagy költőnk, Arany János. Az évforduló alkalmából azt a ma is figyelemre méltó megállapítást rejtettük el rejtvényünk fő soraiban, amelyet nagykőrösi tanárkodása idején Arany írt rá egyik diákja dolgozatára. (Megfejtése 25 pont.)

A Pontozó feladatainak megoldását a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1982. november 15-ig. A borítékra tessék ráírni: Pontozó!

Jó fejtörést, jó megfejtést kívánnak a rejtvények szerzői:

Borbély Károly (5.)
Grétsy László (4.)
Kun Erzsébet (1.)
Rózsa Ibolya (2.)
Takács István (3.)

Arany-mondás

VÍZSZINTES: 1. Kossuth-díjas gyermekorvos (... Kiss Pál). 7. Lovagi torna. *13. Arany János megállapításának első része (zárt betűk: K, L, R); folyt. a függ. 2. sz. sorban.* 14. Tudományág. 15. Fából kivájt, vályúszerű háztartási eszköz. 16. Szolmizációs hang. 18. A királynő megtámadása a sakkjátékban, névelővel. 20. Idegen szó előtagjaként jelentése: föld. 21. Az egyik ősvezér. 22. Kis súly, köznapi szóhasználattal. 23. Nehéz tömeg. 25. Ifjúsági szerv, röv. 26. A 8. sz. sok 2., 4., és 5. betűje. 27. Tepsit megzsíroz. 28. Arató eszköze. 29. Széchenyi István műve. 30. Bentről mond valamit. 31. Kaluga folyója. 33. Bűnügyi tárgyalás alapja. 35. Községnév is, ige is. 36. Tengeri emlős. 38. Berber népcsoport. 39. Európai hegységrendszer. 40. A „Gondolkodó" című szobor alkotója. 41. A kén és a tantál vegyjele. 43. Ókori nomád nép. 44. Afrikai köztársaság, régebbi neve: Dahomey. 45. Képzőművészetünk nagy alakja (István, 1865–1961). 46. József Attila-díjas író (Endre). 47. A sertés hímje. 48. Népszerű komika (Zsuzsa). 49. Fejetlen pók! 50. Francia város. 52. A Bőrharisnya-történetek írója. 55. Nagy teherszállító gépkocsi. 56. 14-pontos nyomdai betűnagyság.

FÜGGŐLEGES: *2. Arany János megállapításának befejezése (zárt betűk: Z, Y, E, L).* 3. Elavult mezőgazdasági eszköz. 4. Női név. 5. Könnyed elegancia. 6. Máramarosi kis folyó. 7. Magot hint. 8. Nem idevalósi. 9. Horgony. 10. ...Risi (Olasz filmrendező). 11. „Ej, mi ...!" (Petőfi-vers kezdete). 12. Igekötő. 14. Tolna megyei község. 17. Szárított (gyümölcs). 19. Számodra. 21. Katonai testület vezetői állományának tagja. 23. Acélszürke, kemény fém. 24. Görög hegy, a mitológia szerint a múzsák lakóhelye. 25. Élvonalbeli sakkozónő (Rita). 27. Új-Zélandon élő futómadarak. 28. A bogarak testének alapanyaga. 30. Uszodai öltözőfülke. 31. Lelkes, önzetlen hűségű. 32. Kiváló építész (Ignác, 1855–1928). 34. Idegen szóban sugárzást jelent. 37. A hangerősség mértékegysége. 40. Guttuso, olasz festőművész személyneve. 41. Sportegyüttes. 42. Szándékozik. 44. Egykori vármegyével kapcsolatos. 45. A gerincesek testének vázát alkotó számos elem. 47. Vegyi hatásoknak ellenálló fém. 48. „...fan tutte (Mozart-opera). 50. ... Szófia (isztambuli múzeum). 51. Vasúti pálya• 52. ... laude; doktori vizsgaminősítés (a. m. dicsérettel). 53. Talajművelő eszköz. 54. Lakrész!

Az erény nem szégyen

A minap Péter barátom arról panaszkodott, hogy helyesírásunk nehéz, itt-ott következetlen, elavult stb., ezért – mondta – gyakran utána kell néznie a helyes írásmódnak a szabályzatban és más kézikönyvekben. Igazuk van-e azoknak, akik az olykori utánböngészés szükségességét helyesírásunk gyengeségének tartják?

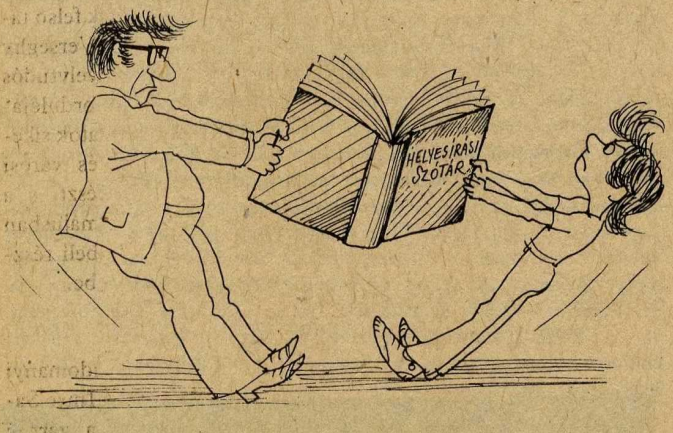
A magyar helyesírási rendszernek nyilván vannak, sőt lesznek is fogyatékosságai – mint minden más helyesírásnak –, de a mi írásunk alapjában véve nem nehéz. Sok embert elbátortalanít azonban az a maximalista hiedelem, hogy a helyesírás biztos tudását csak az összes szabály és szóalak pontos ismerete és emlékezetben tartása jelenti. Pedig ennél fontosabb, hogy tudjuk, mikor és hol kell vagy lehet utánanézni valaminek. Nem szégyen, hanem erény, ha írás közben a kezünk ügyében vannak a helyesírási kézikönyvek, és kinyitjuk őket, ha véletlenül megáll a tudományunk. Elvégre ezért készültek!

Az angol gépírónő számára természetes, hogy munka közben állandóan az ölében tartja – kinyitva – az angol helyesírási zsebszótárt. Ez a szokás nálunk nem divik, holott elkelne még annál is, aki elég gyakorlott helyesíró. Folyton működik ugyanis bennünk a téves hasonlóságok megalkotására való hajlam, nemcsak a beszédben, hanem írás közben is. A *bölcsesség* mintájára például így születik meg könnyen a „gyorsasság" írásmód, a *háború*, a (kedvezményes) *árú* hatására lesz az *áru*-ból is „árú", a *helye, szegélye* stb. miatt támadnak az ilyenek: „felye" (= feje), „karélya" (= karéja) stb. Akárcsak az iskolai dolgozatokban a *rejtély* szóban a *j* és az *ly* összes lehetséges változata.

Tanúja voltam egyszer egy jelenetnek!

Jancsi nyolcéves, második osztályos, rosszul ír, még az ő szintjén is. Kérdezi az apját, aki szintén bizonytalan az adott esetben, tehát utána kell néznie a kérdésnek. A fiú figyeli, mit csinál az apja, aki ezért úgy forgatja A magyar helyesírás szabályait, hogy a gyerek is megtanulja a kezelési módot. Majd a kezébe nyomja Jancsinak a már eléggé megviselt példányt „örökbe" jelszóval. A fiú verébfej betűkkel bevési nevét a könyvbe, és azóta, ha ír, előtte van, lapozgatja. Az írása határozottan javul. Áll rá a mondás: „Tudni fogja János is, amit megtanul Jancsi!"

Bencze Lóránt

Politikus torreádor

Ezzel a címmel a Népszabadság olvasói találkozhattak, körülbelül egy éve. Nyelvi szempontból semmi kifogás sem lehet ellene, de van benne egy makacsul visszatérő helyesírási hiba: a *torreádor* (két *r*-rel írva).

Hegedűs Géza talán négy évvel ezelőtt kifejtette a Kortárs valamelyik számában, spanyolországi utazása nyomán, hogy a *toreador* nem létező szó, Prosper Mérimée francia írónak, a Carmen szerzőjének a kitalációja, és Spanyolországban nem használják. Nos, a megállapítás második része helytálló: a *torero* kiszorította a *toreador*-t. De azért az utóbbi sem légből kapott szó! Bizonyíték erre pl. a Gáldi László-féle spanyol–magyar szótár (Terra; Bp., 1973), de az Appleton's New English–Spanish and Spanish–English Dictionary is (D. Appleton-Century Co., New York, London, 1941). Mindkettőben szerepel a *toreador* és a *torero* szó is. De egy *r*-rel!

Úgyhogy bizony nem tudom, miért írják újságjaink makacsul kettővel. A *toreador*-t is, a *torero*-t is.

Ha a spanyoloknak jó eggyel, talán jó nekünk is.

Balabán Péter

A magyar *torreádor* más nyelvi megfelelőinek sora minden bizonnyal hosszú lenne, hiszen megvan pl. a németben is: *der Toreador*, az olaszban is: *il toreadore*. Hogy mi pontosan melyik nyelvből vettük át a vitatott írású szót, valószínűleg megállapíthatatlan: nemzetközi vándorszóval van dolgunk. Nyelvünkbeli elterjedését azonban bizonyosan rendkívül erősen elősegítette a Carmen nagyszerű indulója: „Fel, torreádor ..." Valószínűnek tarthatjuk, hogy az eredeti rövid *r* megnyúlása is az éneklés során következett be, annak az erős hangsúlynak a hatására, amely a dallam szerint a *torreádor* szó első szótagjára esik. Ezt a kiejtési módot rögzítették – némi ingadozás után – szótáraink. (Vö. Helyesírási tanácsadó szótár, Idegen szavak és kifejezések szótára, Magyar értelmező kéziszótár stb.)

A spanyol *torero*-nak magyaros, a *torreádor* hatását mutató *torréró* formáját csak a Magyar értelmező kéziszótárban láttam, szövegben még nem találkoztam vele. Nem is pártolnám a terjesztését; akkor már inkább a *torero* pártján vagyok.

Fábián Pál

A -nyi meg a -szerű

Az *ny* végű főnevekhez hogyan tesszük a *-nyi* képzőt? Egy egész *szekrénynyi* vagy *szekrénnyi* könyvünk van otthon? *Toronynyi* vagy *toronnyi* füzet halmozódik előttünk? – Ha az *ny* végű szóhoz *ny*-nyel kezdődő másik szó járul utótagként, akkor természetesen egyik *ny*-et sem csonkíthatjuk meg az írásban: *kormánynyilatkozat, véleménynyilvánítás* stb. A *-nyi* képző azonban nem önálló szó, csak toldalék. Ha a kétjegyű mássalhangzóra végződő szóhoz ugyanolyan kétjegyű mássalhangzón kezdődő ragot vagy képzőt teszünk, akkor a kérdéses betűt csonkítva, egyszerűsítve kettőzzük: *húsz + szor = hússzor, húsz + szal (-val) = hússzal*. Hasonlóképpen írjuk tehát a *szekrénnyi* és *toronnyi* szót is.

Melyik írásmód a helyes: *észszerű* vagy *ésszerű, viaszszerű* vagy *viasszerű?* – A gyakran felvetődő kérdést az dönti el, hogy a *-szerű* önálló szó-e vagy nem. A *mészszag* és a *viaszszín* főnév utótagja *(szag, szín)* önállóan is használatos szó, a *-szerű* azonban nem az, hanem – köznevekhez illesztve – már csak toldalék: az alapszóhoz járuló s azzal együtt más szót, melléknevet alkotó szóelem, a helyesírási szabályzat szerint képzőszerű utótag. Tehát amint a *hússzor* szóalakban egyszerűsítve kettőzzük az *sz*-et, úgy ezekben is így lesz helyes: *ésszerű, mésszerű, viasszerű* stb.

Pásztor Emil

Mann-né logikájához

Érdeklődéssel, de némi megütközéssel olvastam az Édes Anyanyelvünk ez évi 1. számában Pásztor Emil cikkét. Egyetértek azzal a kiindulással, hogy a helyesírási problémákat – ha jó megoldásukhoz közvetlen eligazítást a helyesírási kézikönyvekben nem találunk – kis logikával oldjuk meg. Mégis a logikának mond ellent a cikk megoldása, amely szerint, ha valakinek a családneve *Mann*, akkor ennek *-né* képzős alakját a felesége csak *Mann-né* formában írhatja. A mindennapi használatban kissé keresettnek, köznapi nyelvünktől idegennek érzem a javasolt kötőjeles megoldást. Különösen elrettentő és nehézkes ez azok számára, akik „szerencsétlenségükre" ilyen típusú nevüket – hozzám hasonlóan – esetleg naponta pár száz alkalommal is aláírni kényszerülnek. Nem tekinthető tehát véletlennek, hogy cégszerűen bejegyzett aláírásomat a magyar nyelv ismert szabályának megfelelően – „ha egy hosszú mássalhangzóra végződő szóhoz ugyanolyan mássalhangzóval kezdődő toldalék járul, az egyszerűsítés elve alapján három betű helyett csak kettőt írunk" – évek óta *Manné* alakban használom.

Jó lenne, ha a nyelvtani szabályok engednének merevségükből, s az élet igényeihez, a gyakorlathoz alkalmazkodnának.

Mann Miklósné
(Budapest)

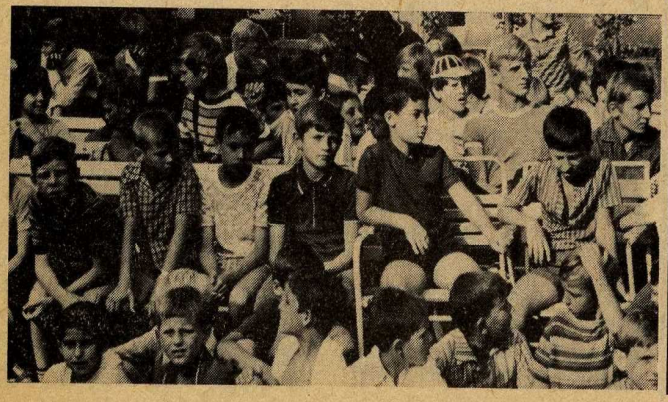
A kérdésre következő számunkban visszatérünk!

A rovatvezető

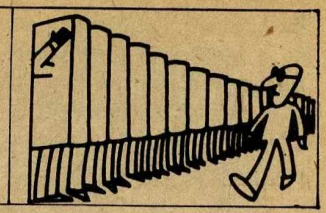

A MAGYAR NYELVÉRT

Az Anyanyelvi Konferencia védnökségének meghívottjaiként az idén is nyaralnak külföldön élő magyar gyerekek a Balaton partján. Szórakoznak, élvezik a víz minden örömét, és közben tanulnak. Sok mindent. Csiszolják magyarnyelvi tudásukat, gyarapítják irodalmi, népzenei ismereteiket, táncolnak is. Hasonlóképpen töltik napjaikat Sárospatakon a nagyobbak, a 15–18 évesek, míg Debrecenben ismét továbbképzőn vesznek részt a külföldön magyar nyelvet oktatók. Képeink a Balaton-parton és Debrecenben készültek (Novotta Ferenc és Geszti Anna felvételei).

SZEMLE

ZALA

A magyar nyelv hetének idei rendezvényei megyénként több hónapra húzódtak szét, s ez egyrészt megóv a kampányszerű zsúfoltságtól és gépiességtől, másrészt pedig megkönnyíti az előadók feladatvállalását.

Az áprilisi országos megnyitó és a központi rendezvénysorozat helye most Zala megye volt. Az alkalomhoz és a megye úttörő hagyományaihoz – elsőnek adták ki a földrajzi nevek gyűjteményét – méltó a hét mérlege: 62 előadó 159 előadást tartott a városok és falvak iskoláiban és művelődési intézményeiben. A nyelvművelés időszerű kérdései mellett az „Életünk és a nevek" témakör állt a középpontban. A személy- és helynevek történeti ismertetésén kívül örvendetesen sokat foglalkoztak olyan kevésbé közkeletű, de nagy érdeklődést keltő „komplex" kérdésekkel, mint például az írói névadás, névhangulat, névmágia, névesztétika, a nevek humora, ragadványnevek, névadás az argóban, írók vallomása nevekről.

BUDAPEST

Zalával egyidőben rendezte meg a TIT Pesten is a nyelvhetet, 42 előadó 107 előadásával. Az egybeesés bizonyos mértékben hátrányos volt: a zalai résztvevők nagy része nem vállalhatott szerepet a fővárosban is, s így éppen a nevek tárgykörre szorult háttérbe: csak néhány előadás foglalkozott vele (névdivat, Budapest utcaneveinek tanulságai). Beszéd és magatartás s a rétegnyelvek kaptak főhelyet a fővárosi nyelvhét programján, s igen népszerűek voltak az ifjúság körében a játékos nyelvi vetélkedők.

Két „jubileum" is kapcsolódott ehhez az alkalomhoz: a rádió és lapunk „védnöksége" alatt rendezték meg Bánffy Györgynek, ügyünk egyik leglelkesebb művész-propagálójának ezredik előadóestjét, „Anyád nyelvét bízták rád a századok" címmel; a Radnóti Színpad pedig ekkor tartotta háromszázadik iskolai irodalom-, nyelv- és beszédművelő óráját.

NYÍREGYHÁZA

Sűrűn érték egymást a tudományos ülések és pedagógiai tanácskozások, amelyeknek fő tárgya az anyanyelvi művelődés, a beszédkultúra gondja volt. A sürgető feladatok elsősorban a tantervek és a pedagógusképzés vonatkozásában kaptak nyomatékot, jelezvén közoktatási rendszerünk ilyen irányú megújításának szükségét.

Ennek jegyében tartották júliusban a hagyományos nyíregyházi anyanyelv-oktatási napokat magyartanárok és szakfelügyelők részére. A tantervi irányzatok, a beszédművelés, a szövegnyelvészet, a nyelvtörténeti ismeretek jelentősége és a fakultatív anyanyelvi oktatás kérdése szerepelt a tanácskozások programján.

SZOLNOK

Az anyanyelvi képzés szolgálatában állnak – részben a fogyatkozások és a hiányzó lehetőségek pótlására – a Kazinczy-verseny kezdeményezése nyomán népszerűsödött ifjúsági nyelvi „tornák". Tavasszal a Szolnok Megyei Tanács – a megyei úttörőszövetséggel és a Verseghy Könyvtárral karöltve – nyelvművelő versenyt hirdetett az általános iskolák felső tagozatos tanulóinak, Verseghy Ferenc, a költő-nyelvtudós születésének 225. évfordulójára. A benevezési feladatok sikeres megoldói járási és városi versenyeken vettek részt, s a legjobbak kerültek a májusban tartott, írásbeli és szóbeli részből álló megyei döntőbe.

*

A Magyar Nyelvtudományi Társaság közgyűlésén Imre Samu tartott előadást a zárt *ë*

használatáról. A régóta vajúdó és újabban is sokat vitatott kérdés tudományos tárgyilagosságú megvilágítása remélhetőleg közelebb visz a megnyugtató gyakorlati megoldáshoz is.

A MEGSZÓLÍTÁS

Az Akadémia anyanyelvi bizottságának legutóbbi ülésén egy társadalmi vetületében különösen fontos kérdést vitattak meg: a megszólítás gondját. Ladó János adatgyűjtése és javaslatkísérlete – a múltba is visszanyúlva példákért és tanulságokért – 700 megszólításváltozatot, illetve lehetőséget sorol föl, megjegyezve, hogy ez a bőség nemcsak zavaró, hanem lehangoló is, mivel a nyelvhasználat nagymérvű bizonytalanságát, kiforratlan és leülepedetlen állapotát fejezi ki. A kérdés vitája főként a következő megszólítási formák köré sűrűsödött: *úr, elvtárs,* nők megszólítása, *ön – maga,* tegezés, sőt a *bácsi – néni* használata is sok ellenzést, tiltakozást kelt. A demokratikus társadalomba illő s minden viszonylatban bátran alkalmazható, egységes megszólításformák megválasztása, rögzítése és elterjesztése csak alapos elvi és nyelvi szempontok megfontolása alapján és széles körű társadalmi vitával oldható meg.

K. M.

Lengyel Zsolt: A GYERMEKNYELV

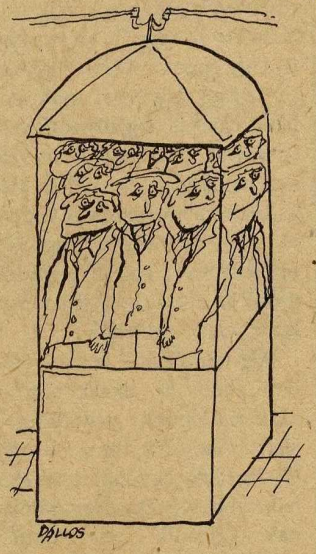
Gondolat, 1981.

Az utóbbi időben örvendetes módon nagyobb teret kap a gyermekek nyelvi fejlődésének vizsgálata. Megnyilvánul ez egyrészt a gyermeknevelléssel foglalkozó kiadványok ilyen jellegű tanácsadásaiban, másrészt az idevágó kutatások föllendülésében.

Lengyel Zolt gyermeknyelvi vizsgálatai 1981-ben két könyvet is eredményeztek. Nyelvtudományi szakkiadványként látott napvilágot a Tanulmányok a nyelvelsajátítás köréből című munkája, ennek pedig a szélesebb olvasóközönség számára készített párja: A gyermeknyelv. Ez utóbbi a gyermeknyelvi kutatást támogató tudományágak népszerűsítésére is vállalkozik. Első fejezete ugyanis nem csekély terjedelemben nyelvtani (generatív grammatikai, nyelvlélektani, nyelvtörténeti), valamint fejlődéslélektani, biológiai és szociológiai alapvetést is ad. Ez után mutatja be a szerző a magyar gyermek első két évének nyelvi fejlődését: az újszülött- és a csecsemőnyelvnek, a gagyogás és gügyögés időszakának, majd a szómondatok korának egymásra épülését. A következő fejezet a 2–3 éves gyerekek nyelvének alakulását, a kéttagú mondatok, a ragok használatát, majd a beszédviselkedés fokozatos elsajátítását elemzi. A záró rész mint elméleti összefoglalás általános fejlődési törvényszerűségekre hívja föl a figyelmet.

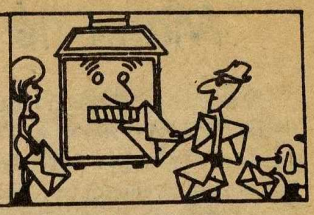
A jól felépített mű áttekinthetőségét részösszegezések és előrejelzések segítik. Érdekes a történetek, kísérletek leírása, s értékesek az összevetések is a külföldi, főként angol és orosz nyelvi tapasztalatokkal. Noha érezni lehet a szakszerűség és a népszerűsítés összhangjára való törekvést, a könyv a nyelvészetben kevésbé jártas érdeklődőnek bizonyára nem könnyű olvasmány. Így elsősorban az iskolázottabb szülők forgathatják haszonnal, különösen ha óvónők, pedagógusok is egyben.

Molnár Z. M.

Beszélőhely-sűrűség

POSTALÁDA

Brezovszky Vilmos – 5940 Tótkomlós, Kisfaludy út 5. – arról ír, hogy szerinte pontatlan a szakmai körökben használt *sertéshúsgyár* megnevezés.

Igaza van önnek abban, hogy a *sertéshús-feldolgozó gyár* elnevezés pontosabban fejezné ki azt, hogy abban az üzemben a húsnak nem az előállítása, hanem a feldolgozása, tehát húskészítmények gyártása folyik. Mi mégsem támadnánk önnel együtt a *sertéshúsgyár* megjelölést, hiszen senki sem gondol arra, hogy a sertéseket gyárban „termelik", így ez a rövidebb forma is elég egyértelmű. A gyárak, üzemek elnevezésében egyébként gyakran találkozunk azzal a formával, hogy a termék helyett az alapanyag nevét használjuk: *dohánygyár, tejüzem* stb.

Felde Györgyi

Kovács Márton – 1023 Budapest, Apostol u. 17. – megjegyzéseivel általában egyetértünk, most csak azokról szólunk, amelyekben más a véleményünk.

Az olasz eredetű *ultimó* szó régen valóban jelentette a hónap utolsó napját is; rövidebb *ulti* alakja magyar fejlemény: az *ultimó* megcsonkításával keletkezett. Jelentése: 'utolsó ütés kártyajátékban'.

Mi nem tartjuk hibának, hogy a *nemcsak ... hanem...* kötőszó *nemcsak ... de...* formában is él. Árnyalatnyi eltérés van a két forma között, a másodikban talán több az indulat. Divatos, modoros használatát azonban mi is ellenezzük.

Az *ismerősök vagyunk egymásnak* kifejezést sem helytelenítjük, hiszen kb. azt jelenti, hogy 'mindkettőnknek úgy tűnik, hogy valaha már találkoztunk'.

Balogh Judit

Kovács Béla – 7643 Pécs, Monostor u. 6. – észrevételeihez a következőket fűzhetjük hozzá:

Az említett nyelvi jelenségek megítélésében egyetértünk önnel. Legfőképpen abban, hogy a világos, egyértelmű nyelvhasználatnak nemcsak művészi és esztétikai jelentősége van, hanem a legtöbb esetben gazdasági is.

Az *illetve* kötőszó túlságos elterjedését, az *és, vagy* stb. kötőszók helyett való használatát mi sem tartjuk célszerűnek, de 'pontosabban mondva, helyesebben' értelemben, és annak kifejezésére, hogy a közlés részlegesen másra és másra vonatkozik (például: *Ki-ki megkapja a fizetését, illetve a nyugdíját),* kifogástalan.

A felesleges terjengősség, az *elintézést nyer, kifizetésre kerül, levonásba helyez, kivételt képez* típusú, ún. terpeszkedő kifejezések nagymértékű használata valóban szinte elfelejteti és teljesen kiszorítja az egyszerűbb, világosabb, az *elintéz, kifizet, levon* stb. igékkel való mondatszerkesztést.

Az *eredmény, döntés, határozat* stb. *születik* kifejezés megítélésében viszont mi nem vagyunk olyan szigorúak, mint ön. Nem hibás ez a használat, de – a stílus élénkítése, változatossá tétele végett – jó, ha olykor az *eredményt ér el, határozatot hoz, úgy dönt(enek)* stb. kifejezéseket is használjuk.

Az *érdekében* névutószerű alkalmazását mi sem pártoljuk. Főképpen a műszaki nyelvben és a sajtó nyelvében terjedt el ez a használat a *végett* névutóval és a *-ra, -re; -ért* raggal való szerkesztés rovására.

T. Urbán Ilona

Jankó Géza – 2800 Tatabánya, Mártírok útja 106. – véleményével nem értünk egyet.

Ne haragudjon, de nincs igaza, amikor felháborodik azon, hogyan énekelhette az Ifjú Zenebarátok Köre ebben a népdalban, hogy „az ibolya tövét nem áztassa a harmat". Ezeket a fiatalokat egyáltalán nem kellett volna figyelmeztetni, sőt a dalt sem kivágni az adásból. A népdal és a népnyelv, táj-

nyelv ugyanis egészen más, mint a köznyelv, nem vonatkoznak rá az utóbbi szabályai, normája. Hiszen akkor már nem is lenne tájnyelv, elveszítené eredeti szépségét, a népdal pedig naiv báját. Az *áztassa* szóalak kijelentő módú használata a köznyelvben súlyos vétség, a tájnyelvben azonban természetes. Úgy, ahogy például ott jónak számít a *kék* 'kell' jelentésben, a *gyüjjék* a 'jöjjön' kifejezésére.

Balogh Judit

Strobl Györgyi – 7130 Tolna, Bercsényi u. 13. – érdekes kérdést tett fel levelében.

A *„Hund németül kutyát jelent"* mondat megítélése nem nyelvi, hanem elsősorban logikai kérdés. Attól függ ugyanis, hogy honnan nézzük a dolgot. A *Hund* hangsor a magyar nyelvben nem jelent semmit, csak a németben van jelentése, s ez a jelentés megegyezik azzal, amit a magyarban a *kutya* hangsor jelöl. Úgy gondoljuk, hogy mind a két forma, tehát hogy a *„Hund németül kutyát jelent"* és a *„Hund magyarul kutyát jelent"* egyaránt elfogadható.

Felde Györgyi

Nagy László – 8900 Zalaegerszeg, Olajmunkás út 4. – a szenvedő igék használatával kapcsolatosan kérdi véleményünket.

Az *-atik, -etik, -tatik, -tetik* képzős szenvedő ige ősi kifejezőeszköze nyelvünknek. Használata régi nyelvünkben közkeletű volt. Ma a már cselekvő értelmű *születik* igén kívül csak néhány van általánosan elterjedve: *méltóztatik, viseltetik* stb. Még leginkább a hivatali nyelv, a szónoki nyelv, az egyházi nyelv s a tudományos próza él vele. A szépirodalom nyelve inkább csak stíluseszközül alkalmazza régies vagy emelkedett hangulat fölkeltésére. Például: „... miként *fosztatott meg* lelkétől a tisztes gyülekezet feje" (Mikszáth Kálmán: A fekete város); „Sohse lesz másként, így *rendeltetett*" (Ady Endre: A Duna vallomása).

Régebbi nyelvművelésünk idegen hatásnak tulajdonította a szenvedő igék használatát. Ma nem hibáztatjuk a választékos beszédben, írásban az *-atik, -etik, -tatik, -tetik* képzős szenvedő igéket. Mai nyelvünkben egyébként is meglehetősen ritkák. Annál gyakoribbak viszont az *-ódik, -ődik* szenvedő-visszaható képzős alakok, amelyek éppen az előbb említett képző elavulásával váltak népszerűbbé (például: *hányódik-vetődik, elfelejtődik, előadódik* stb.).

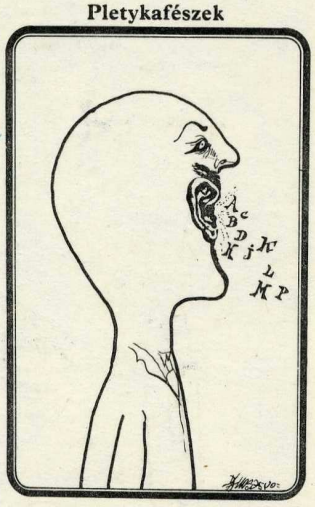
Heltainé Nagy Erzsébet

Dr. Balázs Dénes – 2030 Érdliget, Sárd u. 45. – levelében kifogásolja a *Salvador* államnév használatát; szerinte csak a névelős *El Salvador* fogadható el.

A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai című munka 2. számú mellékleteként megjelent Országnévjegyzékben is a névelő nélküli *Salvador* forma szerepel. A földrajzinévírás szakemberei minden bizonnyal azért választották a magyarban már egyébként is hagyományos *Salvador* alakot, és azért ajánlották magyar használatú országnévként ezt a rövidebb változatot, mert a teljes hivatalos nevet, az államnevet is más módon alkotjuk meg a magyarban, mint például a spanyolban *(Republica de El Salvador)*, az angolban *(Republic of El Salvador)*, a franciában *(République d'El Salvador)* stb. Mi úgy képezzük a szóban forgó állam hivatalos nevét, hogy *-i* képzőt illesztünk a *Salvador* alakhoz, és hozzátesszük a magyar *Köztársaság* tulajdonnévi elemet. A teljes *Salvadori Köztársaság* név nagyon szokatlan lenne a keveredéses, öszvér megoldású *El Salvadori Köztársaság* formában. Ezzel ön is bizonyára egyetért. Ha pedig a teljes nevet a névelőtlen *Salvador*-ból alkotjuk meg, akkor a magyar használatra javasolt rövidebb változat is egyértelműbb *Salvador* formában.

T. Urbán Ilona

DALLOS KÉPESSZÓTÁRA
Pletykafészek

Szécsényi József – 2765 Farmos, Bercsényi u. 2. – egy sportesemény közvetítésekor hallotta a következő mondatot: *A stadion félig volt tele.* Úgy véli, nem éppen logikus a *félig volt tele* szerkezet.

Van valami igaza abban, hogy a *félig volt tele* szerkezet egy kissé sántít. Valóban van benne valami logikátlanság, hiszen tele csak egészen lehetne valami, nem pedig félig. Ugyanakkor meg kell azt is jegyeznünk, hogy ennyi logikátlanságot elbír a nyelv, hiszen másképp túl sok volna a tilalomfa. Mivel akkor az sem volna jó, hogy *„a pohár félig üres"* vagy: *„valaki félig tölti a poharat"* (ugyanis a *tölt* is a *tele* szócsaládjába tartozik).

Balogh Judit

Keszthelyi László – 7530 Kadarkút, Körmendi u. 40. – egyik napilapunkban a következő mondatot olvasta: *„A rokonok az Újvilágból tángálják az itthoniakat."* Úgy tudta, hogy a *tángál* ige jelentése: 'üt, ver'. Hogy lehet az Újvilágból ütni, verni az itthoniakat? – kérdezi.

A *tángál* ige egyik jelentése valóban 'üt, ver'. Van azonban egy másik jelentése is, mégpedig a következő: 'anyagilag segít, támogat'. Az idézett mondat szerzője tehát helyesen, jól használta a *tángál* igét.

Balogh Judit

Schopf Katalin – 1054 Budapest, Szemere u. 17. – kérdésére válaszoljuk:

Tévesen ítéli meg a *kétakkora* szót. Semmi esetre sem magyartalan, legfeljebb népies volta miatt egy kicsit szokatlan. Értelmező szótáraink szerint teljes jogú tagja szókincsünknek, nyugodtan használható

DALLOS KÉPESSZÓTÁRA
Antitalentum

'kétszer olyan nagy, kétszer akkora' jelentésben, például ilyen mondatokban: „A dinnye itt *kétakkorára* is megnő, mint nálatok."

Felde Györgyi

Nagy Károly – 7400 Kaposvár, Bajcsy-Zsilinszky u. 1/A – a feliratok nyelvezetét tűzi tollhegyre levelében.

Bizony jogosak az észrevételei. Jártunkban-keltünkben gyakran botlunk pongyolán megfogalmazott, figyelmetlenül összeállított, hibás szövegű plakátokba, feliratokba. Nagyon nehéz küzdeni ezek ellen, mivel megszámlálhatatlanul sok van belőlük, naponta újak és újak születnek, és legtöbbjüket előzetes nyelvi ellenőrzés nélkül akasztják ki. Számítunk éles szemű olvasóink segítségére, hogy megpróbálják maguk körül csökkenteni a hibás feliratok számát. Szép szóval, okos érveléssel talán rá lehetne venni egy-egy boltvezetőt, hogy kijavítsa a rossz szövegeket.

Felde Györgyi

Horváth Ami – 9022 Győr, Czuczor G. u. 36. – levelezőnknek a következő felvilágosítást adhatjuk:

A *lebetegszik* ~ *lebetegedik* igének valóban volt, s még van is – elsősorban a népnyelvben – olyan jelentése, hogy 'a nő szülés megindultakor ágyba fekszik' – mint ahogy ezt ön is

hallotta. Elsősorban népnyelvi hatásra terjed ez az ige az ön által is bírált jelentésben, tehát olyan értelemben, hogy valaki fekvő beteg lesz.

A *jár* ige bírálásában egy kicsit túloz. Hiszen gyakran mondjuk például azt is, hogy *kocsin, buszon, metrón járok* (vagy lehet pl. *liften járni*), s ilyenkor természetes, hogy én nem járok, hanem a kocsi, az autó stb. *visz*. Nem kell tehát mindenben logikát keresni, hiszen a nyelv logikája gyakran nagyon furcsa, vagy éppen „logikátlan".

Heltainé Nagy Erzsébet

M. Daday Judit romániai levelezőnk első megjegyzésével egyetértünk: valóban jobb a *szembe kell néznie* forma annál, hogy *szembe kell, hogy nézzen*, csak nem mindig alkalmazható; ezért mi a második megoldást sem helytelenítjük. A *szembe kell nézzen* alak az erdélyi nyelvre jellemző, valószínűleg román hatásra fejlődött ki.

A *vajon* módosítószót egy *j*-vel kell írni, így sem téveszti senki össze a *vaj* főnév „min?" kérdésre felelő határozóragos alakjával.

A *Judit* keresztnév a mai helyesírás szerint csak így helyes, nem pedig *th*-val. Ladó János Magyar utónévkönyvében is így szerepel. A *th*-s írásmódot régebben (s talán ma is?) azért használták, hogy viselőjének „előkelőbb" származását bizonyítsa. Ez a forma mai helyesírásunknak nem felel meg, mivel a név végén csak *t* hangot ejtünk (nem úgy, mint például az angolban, ahol a *Judith, Edith* név végén levő *th* betűkapcsolatot a szokásnak megfelelően *sz*-nek ejtik).

Balogh Judit

Schuschny Aurélné – 1113 Budapest, Elek u. 4. – az iránt érdeklődik levelében, mi is az a mozgószabály.

Mozgószabálynak a helyesírási szabályzat 219. pontjába foglalt szabályt szoktuk nevezni. Ez a helyesírási megoldás arra szolgál, hogy érzékeltesse bizonyos szóelemek alkalmilag szorosabbá váló kapcsolatát. Például: a *fiatalkacsa-sült* írásmód azt jelzi, hogy a kacsa, amelynek a húsából a sült készült, fiatal (azaz, hogy fiatal kacsából készült sültről van szó), míg ha *fiatal kacsasült*-et írnánk, akkor a kacsasült „korát" jelölnénk meg.

Felde Györgyi

Figyelmező

„A nyelvtani szabály nem lehet annyira általános, hogy a nyelvhasználat fordulatai kivételeket ne engednének, sőt ne követelnének."

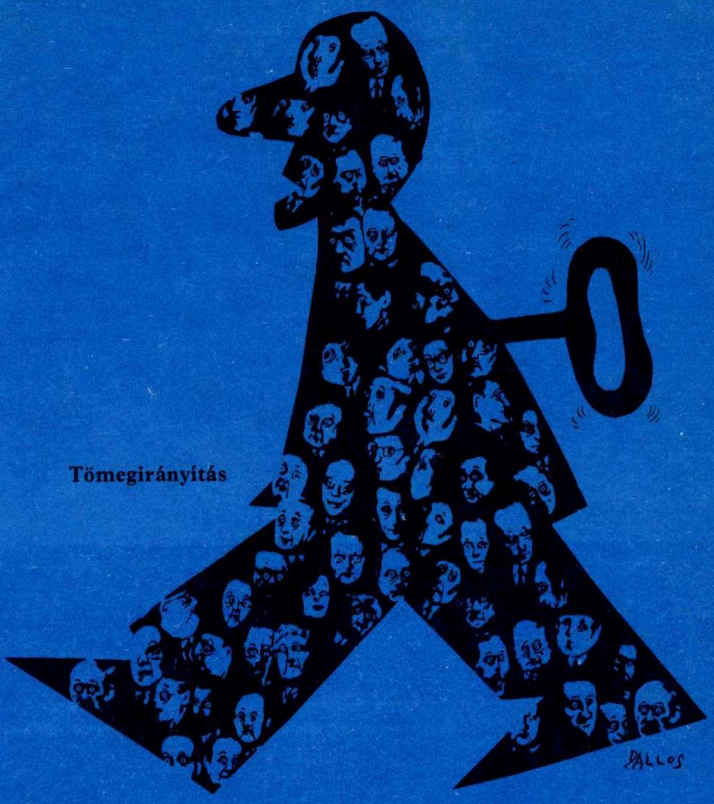
(Pais Dezső)

„Nem azt akarjuk mondani, hogy egyik nyelv többet ér, mint a másik, csak azt, hogy más. És ez a más teszi értékes színné az emberi műveltség tarka képében."

(Bárczi Géza)

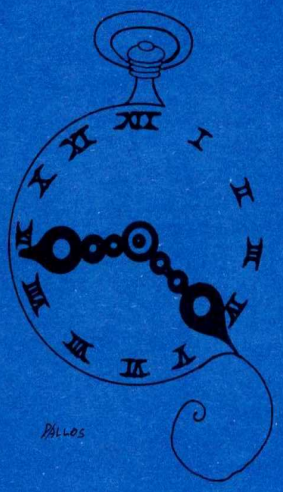
„Az új szó sorsa mindig attól függ, amitől általában az ember sorsa: a sikertől. Beveszi-e a közszokás, vagy sem. Akadt akárhány okos ember, aki okosan, a nyelvtan szabályai szerint csinált új szót, de a közszokás nem fogadta el."

(Tolnai Vilmos)

Tömegirányítás

Dallos képesszótára

Időzavar

Hanglemezbolond

